

Tekstovi u ovoj knjizi nastali su iz slične duboke uvrede, čak i kad ne govore o njezinu izvoru. (...) Čitani iz najbliže perspektive ne znače više od osobne fusnote vremenu rata u zemlji koje više nema. (...) Piscima — ukoliko ne postanu ratnim huškačima, političkim liderima, rodoljubima–profiterima ili akviziterima tuđe nesreće — preostaje, čini se, tek samoobrana fusnotom.

Dubravka Ugrešić, *Kultura laži*²

**‘Imaginarna institucija društva’,
politika metafora i književno/umjetničko polje:
neki poopštivi uvidi iz konteksta
Bosne i Hercegovine i šireg regiona**

**DRUŠTVENI
IMAGINARIJI
I POLITIKA
METAFORIZACIJE
KROZ ‘B-H OPTIKU’:
DOMINANTNE
KULTURNE/
/POLITIČKE
MATRICE, DISKURSI
I PRAKSE¹**

JASMINA HUSANOVIĆ

U političkom se diskursu i praksi Bosna i Hercegovina redovno konstituira i instituuira kroz metafore i metaforizacije kao ključne ‘mehanizme’ moći etniciziranog vladanja. Ove prakse metaforizacije u temelju simboličkih imaginarija sačinjavanja i utemeljavanja Bosne i Hercegovine pristižu nam iz kompleksne mreže kulturnog praxisa, jer se privilegirano mjesto njihovih međusobnih sukoba i antagonizama ‘u pozadini oficijelne politike’ nalazi upravo u polju književne i umjetničke produkcije. Književnost u bivšoj Jugoslaviji, kao polje gdje su se kolektivni simbolički, kulturni i politički identiteti i imaginariji aktivno (re)konstruirali,³ proizvodila je i

---

1 Tekst se temelji na poglavlju autoričine monografije u pripremi “Oksimoroni i emancipativne optike ‘političkog’: između traume, imaginacije i nade”.

2 Dubravka Ugrešić, *Kultura laži* (Beograd: Fabrika knjiga, 2008), 21.

3 Vidi detaljnije u Andrew Baruch Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia* (Chicago: Stanford University Press, 1998); specifično o kontekstu Bosne i Hercegovine u ovom smislu, vidi prvo poglavlje

svjedočila nekim od najvirulentnijh i najznačajnijh političkih sporova, trvenja i borbi (kako agonistične tako i antagonistične prirode), u smislu zamišljanja zajednice kroz matricu nasilja. U kontekstu Bosne i Hercegovine, odnosno ‘izumevanja Bosne’, već decenijama je polje književne produkcije domaćin *autentičnih političkih* momenata (za razliku od polja zamrznute, konvencionalne, institucionalizirane politike), gdje se pregovaraju simbolička konstituiranja identiteta i kolektiviteta u BiH kroz relevantne (de/re)politizacije politički potentnih metafora i metaforizacija, i to naročito onih koje igraju na sukobljena društvena pamćenja i iskustva. Uzimajući u obzir da konvencionalno političko polje nije odvojeno od polja književne/umjetničke produkcije, nego je homologno i isprepletено sa njim, ispravno je povezati oba ova prostora javnosti sa dominantnim petrifikacijama i ideologizacijama metaforičkih procesa koji konstituiraju razne ‘Bosne i Hercegovine’, ali i sa problematizacijama koje stižu sa margina prostora javnosti. U bivšoj Jugoslaviji i njenim ‘nasljednicama’, ukočena metaforika nastavlja da igra središnju ulogu u fantazijama koje su potrebne suverenim identitarnim upriličavanjima politike, a koje su ‘simbolička hrana’ političke mobilizacije, reprezentacije i organizacije u službi nekritičkog, heteronomnog pristupa uspostavljenom ideološkom poretку u njegovim autoritarnim, populističkim, etnonacionalnim, neoliberalnim i drugim ruhima.

Tačno je da je jedan premalo istražen i danasve kompleksan skup književnih, umjetničkih i kulturnih kritičkih diskursa i praksi u Bosni i Hercegovini, kao i na drugim ‘postjugoslovenskim’ prostorima, uspio opstati kao mjesto takvih gesti, koje se suprotstavljaju “ansamblističkoj-identitarnoj logici” institucije društva. Nasuprot toj *instituisanoj/konstituisanoj* moći kao aktualnosti nalazi se “magma” imaginarija i označivanja, odnosno *instituirajuće/konstituirajuće* moći, kao potencijalnosti. Ove potonje prakse, naime, uspostavljaju “drugačiji odnos između instituirajućeg i instituisanog na kolektivnom nivou, između radikalne imaginacije i socijaliziranog pojedinca na nivou singularnog ljudskog bića, između neprestane reflektivne aktivnosti misli i njenih rezultata i postignuća u svakom datom momentu”.⁴ Tok radikalnog imaginarija, kreativnosti i imaginacije ljudskog kao uvijek-već kulturnog praxisa otkriva se i stvara putem kritičkih repolitizacija raznih praksi koje simbolički/materijalno sačinjavaju Bosnu i Hercegovinu i njeno šire povijesno-prostorno

---

‘Imagining Bosnia: Of Texts and Contexts’ u Amila Buturović, *Stone Speaker. Medieval Tombs, Landscape, and Bosnian Identity in the Poetry of Mak Dizdar* (Hampshire: Palgrave, 2002).

4 Cornelius Castoriadis, *Philosophy, Politics, Autonomy: Essays in Political Philosophy*, ur. David Ames Curtis (Oxford: Oxford University Press, 1993), 31.

političko okruženje, i to tako što ih opšivaju i prošivaju, kroz ustanovljene javne i društveno ‘svima jasne’ (takoreći, ‘utuvljene’) kodove, poput (de)politiziranih metafora. Bez takvih repolitizacija u određenim kulturnim i književnim diskursima kao području imaginacije i nade kroz “odbranu fusnotom” teško bi bilo pristupiti pitanju emancipativne politike koja nadilazi suverene geopolitičke i biopolitičke projekte. Upravo se kroz te geste otkriva/stvara potencijalnost kreiranja ‘autentične’ politike kako u BiH, tako i šire, i to politike kao reflektivne, lucidne, promišljene, svrsishodne kolektivne aktivnosti spram svega što dijelimo i u čemu učestvujemo, a srž čega je određena radikalnost i kreativnost zamišljanja i djelovanja.⁵

Međutim, kada su u pitanju emancipacije i otvaranja, prijeko je potrebna i inventura ruševina koje živimo. Zato ovaj tekst pruža pažnju jednom značajnom aspektu proizvodnje svojevrstnih ‘zatvaranja’, odnosno simboličkih/političkih mrtvouzica inherentnih instituisanim društvenim imaginarijima u BiH, kao i ostalim modernim političkim društvima. Taj aspekt odnosi se na specifičnu kulturnu matricu zasnovanu na folkloru, epskom ethosu i tradiciji, kao i na svojstvenim strategijama i praksama metaforiziranja kojima se simbolički i politički podupiru i snaže dominantni imaginariji i projekti suvereniteta, identiteta i teritorije u Bosni i Hercegovini, ali i šire. Prostor Bosne i Hercegovine mora se promatrati u svjetlu sloma Jugoslavije i naslijeđa raznih državotvorenja na prostorima bivše Jugoslavije u cjelokupnom modernom periodu, te u svjetlu homologije naslijeđa i iskustva bivšeg socijalizma, nacionalizma, traume rata i današnjeg kapitalizma u svim ‘državama-nasljednicama’. Jedna od tih zajedničkih matrica političkog i društvenog imaginarija danas, upravo sumnjivo ‘bezvremena’ (dakle, mitska), i dalje je svom snagom na sceni. Pokazujući se ‘epskom’ kroz razne povijesne nabore jugoslovenskih prostora u zadnja dva stoljeća, ona je utuvljeni samopodrazumijevajući društveni kod u bourdieuovskom smislu, koji rezonira na kolektivnom nivou ‘iz prve’ i iz kojeg se najbolje *crpi* ključna poluga reprezentacije, mobilizacije, i organizacije na liniji ‘Mi-Oni’. Naravno, ovo se dešava tako što se zamišlja i isključuje drugost kroz nasilje, kako bi se, u krajnjoj mjeri, stvarni ljudski životi, utopljeni i spašeni, upregnuli u svrhu reprodukcije vladajućih ideoloških režima, a sve to opravdalo i opririodilo kao neizbježni dio modernog političkog bivanja ‘na Balkanu’. Zajednički kontekst je u ovom smislu globalan – Evropa i svijet zadnjih decenija primjeri su epskog fašizma koji prati globalni kapital.

Moje je propitivanje situirano u kontekst dva preklapajuća polja kroz koja se zajednica i politika zamišljaju i čine – polje instituisanog oficijelnog poli-

---

⁵ Ibid., 159–60.

tičkog diskursa i prakse, te suodnosno kulturno/književno polje. Pri tome ulazim u dijalog sa raznim i ponešto eklektičnim teorijskim uvidima koji nam otkrivaju specifične jezike/imaginarije/matrice što dominiraju konvencionalnim političkim poljem u BiH i njenom regionu tokom modernog perioda. Slijedeći korak je pojašnjavanje skoro 'neprimjetivog' simboličkog nasilja oko nas, duboko ukotvljenog u naš habitus, jezike, imaginarije i matrice, odnosno *zatvaranja* društvenih i političkih imaginarija koja su u simbiozi sa suverenom biopolitikom i identitarizmom. Primjeri koje crpim iz metaforizirajuće retorike u zvaničnom javnom diskursu pokušavaju pojasniti kako metafore oblikuju simboličke poretke, nered i borbe oko nas, bez obzira da li su na nacionalističkom ili neoliberalnom/multikulturalnom fonu.

Ono što me naročito interesuje jesu slijedeća pitanja:

– simboličke fantazme svojstvene folklornoj kulturnoj matrici i epski diskurzivni imaginarij pri instituisanju doxe koja je temelj isključive/nasilne suverene biopolitike u Bosni i Hercegovini i na prostoru bivše Jugoslavije;

– povijesna simbioza folklorne (ansamblističko-identitarne) kulturne matrice i političkih imaginarija koji su temelj raznih državotvorenja i državorastvorenja;

70

– odnos između polja institucionalne politike i polja kulturne/književne produkcije s obzirom na efektivne i dominantne simboličke borbe, političke diskurse i djelovanja;

– narativi država i državotvorenja, naročito njihova uloga u etnonacionalnim i multikulturalnim diskursima, te 'bosansko-hercegovačko iskustvo' u kojem smo pokradeni metaforama koje operiraju u javnim političkim diskursima.

Namjera mi je baviti se pitanjem zatvaranja svojstvenom metafori *raskršća* i tropu liminalnosti koji konstituiraju sve operativne, ponekad samo naizgled suprotne, imaginarije vezane za Bosnu i Hercegovinu (kao i za 'Balkan', itd.). To se nadovezuje i na ulogu metaforizacija liminalnosti pri konstituciji oksimoronične političke zajednice, pri čemu se djelimično otvara i pitanje potencijalnosti metafore, politike metaforizacije kao puta ka emancipativnoj političkoj praksi. Metafore i metaforizacije igraju ključnu ulogu u uspostavljanju i održavanju političkih imaginarija, ali i u njihovoj destabilizaciji i svrgnuću – u uvjetima simboličke neodređenosti gdje dolazi do (re)produciranja imaginarija, upravo metafore i prakse metaforiziranja čine osnov generativne dinamike imaginacije, kreativnosti i figuracije u vezi sa pitanjem političkog, koja nije sama po sebi emancipativna. Odnosno

sno, metafore jednostavno posjeduju kapacitet da postave predstave/slike *ex nihilo*, odnosno svojstvo reprezentiranja i meta-representiranja, uspostavljanja stvari koje (još uvijek) ne postoje, ili uvijek-već postoje, kao i sposobnost da se reificiraju, petrificiraju, umrtve te da kroz svoj simbolički/materijalni profit legitimiziraju uspostavljeni simbolički i ideološki poredak. Kolektivitet, identitet, autoritet i politička akcija, kao i imaginarne strukture vjerovanja i zajedništva, jednostavno su nezamislivi bez procesa i strategija metaforizacije. Drama instituisanih i instituirajućih imaginarija i metaforizacija je u samoj jezgri proizvodnje i tehnologizacije suverenih i identitarnih, etno-nacionalnih ili liberalno-multikulturalnih narativa u Bosni i Hercegovini kao poopštivom primjeru moderne političke zajednice u krizi.

Važnost kreativnosti i imaginacije jasno je primjetiva u simboličkim borbama između političkih diskursa i 'stvarnosti' u i oko BiH, koje se pozivaju na identične, slične ili približne kulturne i simboličke kapitale, te na konkretna polja i postojeće *habitus*e koje naseljavaju razni institucionalni i neinstitucionalni akteri (subjekti/agensi) društvenih imaginarija. Stoga što garantuje duboke političke odjeke koji učinkovito podržavaju središnju fantaziju ideološkog zdanja, simbolička potka suverenih identitarnih montaža otkriva i kako politika metaforizacije, mada kreativna i imaginativna, služi dominiranju, isključivanju i nasilju, rasapu društva i država, jednako tako kao što može biti vitalna za emancipativne geste koje transformiraju politiku i/ili političku zajednicu. Ključni kapital koji dominantni suvereni biopolitički i geopolitički imaginariji imaju 'pri ruci' sa svim njegovim propratnim simboličkim profitom i materijalnom dobiti (i u BiH i na prostoru bivše Jugoslavije, i u polju kulturne produkcije i u polju institucionalne politike), jeste 'folklorna matrica' zasnovana na epskom diskurzivnom univerzumu unutar književnosti i kulture. Radikalni potencijal metafore da imaginativno subverzira i politički nadiđe totalizirajuće biopolitičke/geopolitičke projekte samo je jedna strana njene političnosti, što je razlog posvećenosti ovog teksta i političkim otvaranjima, a ne samo zatvaranjima svojstvenim istim metaforama, simboličkim kapitalima i kulturnim praksama koje se vrte oko njih (poput metafore raskršća). Međutim, mora se analizirati ukopanost konstitutivnih fantazija modernih političkih zajednica kroz politiku metafore i metaforizacije da bi sa moglo insistirati na radikalnom imaginariju koji može poroditi obećavajuća politička djelovanja, repolitizirajuće akte i agense, a mimo biopolitičkih/geopolitičkih fantazija, koje kriju kako smo to sve pokradeni metaforama, kao opsjenarstva potrebnog globalnom kapitalu da skrije anahronost države i nacije danas, i da zametne puteve transformativne politike.

Folklorna matrica i epski imaginariji: simbolički/kulturni kapitali dominantnih politika

U bivšoj je Jugoslaviji posebna mitsko-poetska kulturna matrica zasnovana na folkloru i tradiciji bila zajednička os simboličkih borbi između raznih imaginarija koji su karakterizirali dominantni politički diskurs projekta nacije-države.⁶ Ona je bila kod kojim se sačinjavalo društveno tkivo, pamćenje i samopoimanje, materijal za simboličke, mitološke i ideološke dimenzije koje su karakterizirale instituciju jugoslovenskog društva i dominantne imaginarije. U kontekstu BiH ova je matrica izuzetno bolno osigurala političku efikasnost i povlaštenu poziciju vladajućim klasama i njihovim fašističko-mafijaškim, etnonacionalno-neoliberalnim projektima. Simbolički i kulturni kapital koji folklorna epska diskurzivna matrica posjeduje, njegovo pretakanje u politički i ekonomski kapital, te s tim vezani procesi metaforizacije, igrali su središnju ulogu u projektima razbijanja i građenja država tokom zadnjih decenija, kao i u prethodnim ratovima modernog perioda. Vidimo ih u epskom diskurzivnom imaginariju koji još uvijek dominira književnošću 'za mase', obrazovnim programima i obrascima socijalizacije kroz koju građani Bosne i Hercegovine kao moderni politički subjekti postaju dijelom njihove zamišljene zajednice ili zajednica, pričajući uglavnom priče ubijene imaginacije i to s pogubnim posledicama. Porazni gubici, naročito poslednjih dvadesetak godina, svuda su oko nas u potpunoj kontaminaciji prostora javnosti gdje se još uvijek branimo fusnotama.

Tokom '90-tih upravo su takvi 'epski' diskursi bili prijeko potrebni da svojom političkom moći proizvedu kolektivne imaginacije i političke mobilizacije kako bi postavili javnu scenu i imaginarij koji će 'normalizirati' ono što su prakse suverene moći i 'nove' elite činile – nasilno raskockavanje, prekockavanje i prokockavanje političke zajednice. Da bi se inducirao ikakav oblik društvene akcije, odnosno da bi se utemeljio ikakav kreativan/destruktivan oblik društvenosti kao 'stvaran' i 'poželjan', od vitalne je važnosti sposobnost imaginacije i (meta)reprezentacije. Kasnih '80-tih i ranih '90-tih, neodređenost i destabilizacija uspostavljenih društvenih imaginarija dosegli su višestruke paroksizme. U takvoj su situaciji *Unsicherheit* u vezi sa pitanjem simboličkog/materijalnog opstanka bili prilično 'traženi' mehanizmi sa kapacitetom reimaginacije koja opravdava ekstremno nasilje, prekrajanje država i društava, i drastičnu preraspodjelu moći. Ti su mehanizmi neophodni

---

6 Više o epskom ethosu i mentalitetu vidjeti u Sait Orahovac, *Narodne pjesme bunta i otpora. Motivi iz revolucije, borbe i obnove* (Sarajevo: Svjetlost, 1971); i Đena-na Buturović, *Bošnjačka usmena epika* (Sarajevo: Alef, 1997).

projektima (re/de)konstituiranja simboličkog i političkog poretka u svrhu pravljennja novih nacija i država, i borbi za postojeće i stare, što je pitanje fundamentalnih sukoba oko zamišljenih vjerovanja i solidarnosti, drugim riječima oko društvenih imaginarija kao materijalizirane ideologije. Bujanje novih društvenih imaginarija u tom periodu zahtijevalo je intenzivan stepen primarnog kapaciteta figuracije i akcije kao simbiotskih polova ljudske prakse na individualnom i kolektivnom nivou. Bio je potreban i ekstremni stepen usidrene imaginacije (meta-reprezentacije) zasnovane na postojećim kulturnim i simboličkim kapitalima i matricama kako bi se počinila zlodjela u BiH kao što su srebrenička tragedija, ili logori u Omarskoj i Keratermu.⁷ Upravo tu u prvi plan dolaze epika, folklor i tradicija kao sveprisutni potentni kapitali, odnosno kulturni habitus ‘utuvljen’ u jugoslovenske/bosansko-hercegovačke agense, pri čemu je habitus onaj generirani i generativni princip djelovanja koji daje “osjećaj za igru” svima igračima u simboličkoj borbi između starih i novih činjenja suverene politike.

Neproblematizirana hegemonija folklorna matrica je paradigmatička osobina heteronomnog društva koje potražuje van-društvene (i zamišljene) izvore autoriteta i legitimiteta,⁸ kroz koje svijet oko nas nekako prirodno i naizgled ‘odvajkada’ postaje svijet hajduka⁹ i tlačitelja, a ne svijet koji sami stvaramo. Ovime se izmješta etičko-politička odgovornost i legitimizira društveni imaginarij konvencionalnih otjelovljenja suvereniteta-identiteta-teritorije kao ‘normalan’ i dat. Folklorna matrica je duboko depolitizirajuća – ima atemporalnu strukturu mita i univerzalne Istine. Kao što pokazuju inspirativna promišljanja Ive Žanića, razni diskursi unutar viših institucionaliziranih polja političke reprezentacije u bivšoj Jugoslaviji i njenim nasljednicama oprimjeruju autentičnu strukturu folklorne matrice – fundamentalnu binarnu opoziciju Mi/Dobro–Oni/Zlo koja je tipična za herojsku poeziju, te za propratnu temu konflikta između ove dvije distinktno strane u odnosu antagonizma koji se mora nadvladati nasilno, na ‘muški’ herojski na-

73

---

7 “Etničko čišćenje” nije bilo uzrokovano nemogućnošću zajedničkog života, nego upravo potrebno kako bi se instituirala i legitimirala ta ‘nemogućnost’. Vidjeti Keith Doubt, *Sociology after Bosnia and Kosovo. Recovering Justice* (London: Rowman and Littlefield Publishers, 2000). Prije ‘etničkog čišćenja’, takva su se (zlo)djela morala reprezentirati i učiniti smislenima konkretnim akterima, te su zato bila utemeljena na dostupnim, imaginativno potentnim, kognitivnim i moralnim okvirima.

8 Castoriadis, *Philosophy, Politics, Autonomy: Essays in Political Philosophy*, 20.

9 Hajdučka i uskočka epika (kao heroika svakodnevice Balkana, od Hrvatske istočno) upravo se temelji na tankoj liniji između kriminalnosti i slavljeničke, slavodobitne mitopoetike.

čin.¹⁰ Ova folklorna matrica je fundamentalno patrijarhalna maskulina kulturna paradigma, a njena orođena priroda i povezanost sa etnonacionalizmima ogoljuje lažnost radikalnog egalitarizma koji proklamira. Njene konstitutivne binarnosti nude sliku svijeta kao bojnog polja podijeljenog na dva dijela, koji poopšteno i popšteno lebdi iznad specifičnih političkih i ideoloških programa, nudeći neopodno armaturu suverenim praksama i originalnim političkim distinkcijama inkluzije i ekskluzije, naročito u smislu političke mobilizacije.

74 Razne političke diskurzivne i praktične formule zasnivale su se na simboličkim parafernalijama folklorne matrice unutar političkih tržišta bivše Jugoslavije. Na primjer, govori Slobodana Miloševića kontinuirano su evocirali tu nespecificiranu dihotomizaciju Mi-Oni = Dobro-Zlo koja se poslije punila konkretnim sadržajima na nižim nivoima političke sfere,¹¹ gdje su binarne opozicije iz poetskih, epskih i folklorom inspiriranih diskursa služile kao referentni okvir daljnim specifikacijama na tim podnivoima. Upravo zbog potrebe da se simbolički poredak ispuni afektivnim sadržajima i simbolima uvezanim sa poznatim i utemeljenim kulturnim obrascima, mobilizacijske političke energije pristizale su iz parafernalija poput hajdučkog kulta ili posebne topografije mjesta 'otpora' evokativne spram tema tlačenja i pravde, heroja i eksploatatora.¹² Metaforizacija uokviruje dominantni imaginarij i njegove tri dimenzije – simboličku, mitsku i ideološku – kroz koju prakse suverenosti priskrbuju značenje, legitimitet i postaju nešto 'stvarno postojeće' na individualnom/kolektivnom nivou. Napajajući se folklornom kulturnom matricom, takve metaforizacije inspiriraju agense i akte koji refiguriraju simboličke parametre zajednice, i reificiraju status quo proizvođači zatvaranja misli/djelovanja.

Usidrivši u (političku) imaginaciju tu strukturu distinkcije (razlučivanja i raspoznavanja) na liniji uključivanje-isključivanje, i učinivši je temeljnom armaturom poredaka bivanja, folklorna epska matrica sposobna je opsluživati cijeli spektar političkih ciljeva, što je razlog njenog zamaskiranog kontinuiteta koji potcrtava promjene režima u (post)jugoslovenskim zemljama. Bez obzira na progresivnu modernizaciju društva, popularni i populistički, epski i tradicijski kulturni obrazac ostao je netaknut, skupa sa svojim glavnim karakteristikama: tvrdokornim patrijarhalizmom, antiintelektualizmom, političkim populizmom, sumnjičavošću spram humanističke inteligencije, hvaljenjem militarističke organizacije, ratnič-

---

10 Ivo Žanić, *Prevarena povijest. Guslarska estrada i rat u Bosni i Hercegovini 1990–1995. godine* (Zagreb: Durieux, 1998), 28.

11 Vidi odjeljke 'Političari, ideolozi i junačka epika' i 'Slobodan Milošević i lukavstvo diskursa' u Ivo Žanić, "Ubitačna Epika", *Republika* 1998.

12 Žanić, *Prevarena povijest*, 27–29.

kim duhom i silovitošću, nepoštivanjem produktivnog rada, i tako dalje.¹³ I uobičajeno konstruirani sudar između popularne kulture sparene sa populističkom politikom i nove urbane subkulture, kao i percipirano saučesništvo Café Evropa i seoskog zelenila¹⁴ kroz fenomen ‘sela u gradu’, indiciraju istu stvar: kako borba protiv patrijarhata i tradicije nikad nije dobijena u polju političkog.¹⁵ K tome, predominantnost “duha palanke”, kao ahistoričnog, samozatvorenog, totaliziranog poretka bivanja, pretvorila je oficijelnu politiku u duboko mitologozirani kolektivistički vašar ili populistički karneval.¹⁶ Tako se glavna simbolička ili kulturna borba dešavala na marginama ‘vidljive’ politike u Bosni i Hercegovini prije raspada Jugoslavije, u poljima kulturne i književne produkcije, kroz dihotomiju između ‘ruralnih/tradicionalističkih’ i ‘urbanih/modernih’ imaginarija, bez kritičkog uvida u njihovo saučesništvo i komplementarnost u mnogim instancama političkog.

Konstituiranje fantazije (utopijske ili distopijske) centralni je dio svakog ideološkog zdanja i simboličkog poretka, a redovno se temelji na nasilju i proizvodnji neprijatelja koji se mora eliminirati, što je u direktnoj suprotnosti sa beatificiranom stranom takvog zdanja koja potiskuje i skriva taj inherentni i konstitutivni antagonizam i nasilje. Rad Normana Cohna¹⁷ ilustrira kako revolucionarni milenarizam (kao i mistični anarhizam) pokazuje istu logiku ekvivalencije (a ta je logika nemoguća bez metaforičke proizvodnje značenja)¹⁸ koju nalazimo i u folklornoj kulturnoj matrici na Balkanu a i globalno. Tu nalazimo svijet podijeljen na dva parataktična lanca ekvi-

75

---

13 Ibid., 62–63.

14 Ernest Gellner, *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 34.

15 Vidi Dunja Rihtman Auguštin, “Tradicionalna kultura i suvremene vrijednosti”, *Kulturni radnik XXIII*, br. 3 (1970) i Dunja Rihtman Auguštin, ur., *Lydia Sklevicky. Konji, žene, ratovi* (Zagreb: Ženska infoteka & Druga, 1996).

16 Kao kontrast takvoj filozofiji “koja nam se poslije dogodila” Konstantinović prepoznaje potrebu odbacivanja heteronomne tradicijske matrice (Palanke) i insistira na projektu autonomije *a la* Castoriadis koji zahtijeva radikalno drugačiji pristup imaginaciji i simboličkim/kulturnim kapitalima unutar specifičnog društveno-historijskog polja/habitusu.

17 Norman Cohn, *Europe's Inner Demons. An Enquiry Inspired by the Great Witch-Hunt* (London: Chatto Heinemann for Sussex University Press, 1975); Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Messianism in Medieval Europe* (1962).

18 Vidi elaboraciju lacanovske misli koju nude Laclau i Mouffe s obzirom na produkciju političke realnosti i prostora kroz metafore i metonimije u Yannis Stavrakakis, *Lacan and the Political* (London: Routledge, 1999), 76.

valencije, gdje je jedan od lanaca upravo negativno naličje onog drugog (recimo, svijet sela kao otjelovljenog Dobra nasuprot urbanom svijetu kao otjelovljenog Zla, i druge inkarnacije 'dobrih nas' nasuprot 'zlih drugih', u religijskim, geopolitičkim, kolonijalnim, nacionalnim i inim obličjima).¹⁹ Može se sa sigurnošću kazati kako je historijska genealogija logike utopije/demonizacije u suštini triangularna logika fantazmatske operacije: identifikacija negativnosti ljudskog iskustva, utopijsko obećanje eliminiranja ove negativnosti kako bi se dosegla buduća fantazija, i produkcija zakletog neprijatelja kao neizostavni nus produkt tih procesa.²⁰ Pri tome, ono što se mora izagnati iz ovog svijeta nisu zakleti neprijatelji, nego 'heretici' koji se ne uklapaju u sliku zakletog neprijatelja – njihova se hereza proizvodi i pripisuje subjektima, koji se potom isključuju iz poretka stvari. Kako prije raspada Jugoslavije, tako i poslije, jedino su se podstanari svih ovih pozicija u triangularnoj strukturalnoj shemi mijenjali u kontekstu Bosne i Hercegovine, dok je fantazmatska operacija koja dominira konvencionalnom politikom ostala ista i nepromijenjena.²¹

Radovi Ivana Čolovića u vezi sa problematikom političkih etno-mitova i politikom simbola²² pokazuju mjeru do koje su specifične kulturne matrice potcrtavale isključujuće fantazmatske projekte u etnonacionalnom, ali i u multikulturalnom modalitetu na jugoslovenskim prostorima. Mada su politički mitovi konstitutivni elementi simboličke moći inherentne svakom političkom režimu, Čolović smatra da je prevalentnost takvih mitova fenomen vezan za periode društvene krize, tenzije i prevrate; upravo tako mitovi okupiraju mnogo veći javni prostor i postaju primarni ekran na koji se projiciraju kolektivni strahovi.²³ Umjesto političkih analiza i kritičkih debata, javna/privatna sfera postaje zasićena dominacijom pričanja priča koje se temelje

19 Ibid.

20 Cohn, *Europe's Inner Demons. An Enquiry Inspired by the Great Witch-Hunt*; Cohn, *The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Messianism in Medieval Europe*. Stavrakakis, *Lacan and the Political*, 107.

21 Značajan dio bosansko-hercegvačke historije, kulture i književnosti veže se za istrajan kapital njegovanja heretičnog prkosa institucionaliziranoj moći, s obzirom na naslijeđe srednjovjekovne Crkve bosanske. Vidi John Fine, *The Bosnian Church: A New Interpretation* (New York: Columbia University Press, 1975); Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History* (London: Macmillan, 1994); i Buturović, *Stone Speaker. Medieval Tombs, Landscape, and Bosnian Identity in the Poetry of Mak Dizdar*, 71–78.

22 Ivan Čolović, *Bordel ratnika – Folklor, politika, rat* (Beograd: XX vek, 2000); Ivan Čolović, *Divlja književnost – Etnolingvističko proučavanje paraliterature* (Beograd: XX vek, 2000); Ivan Čolović, *Dubina* (Beograd: B92, 2001); Ivan Čolović, *Politika simbola. Oglеди o političkoj antropologiji* (Beograd: B92, 1997).

23 Čolović, *Politika simbola*, 79–80.

na politiziranim mitskim basnama, čime se brišu diskontinuiteti i nesamjerljivosti, a govornik iza priče stavlja u poziciju sveznajućeg i neupitnog autoriteta.²⁴ Takve basne proizvode esencijalizirane i totalizirane neksuse istine/znanja čije je središnje pitanje “Nakon čega?” umjesto “Zašto?”.²⁵ Iako su fragmentarne, ove političke mitske basne, kao i njihove rezonantne metafore, djeluju poput lingvističke figure sinegdohe – kao kodovi ili prekidači kroz koje se prebacujemo u specijalni komunikacijski program i ukoračujemo u prostor etno-nacionalne identifikacije i participacije.²⁶

Većina ovih priča/bajki/basni sa svojim fantazmatskim i etnički centriranim osima datiraju od 19. stoljeća i početaka projekta moderne nacije-države na Balkanu. Mada se čini kako se politički etno-mitovi bave prošlošću, oni u stvari pozivaju na iskorak izvan historičnog, nudeći mitološku i ahistoričnu percepciju vremena (vječita sadašnjost ili vječito ponavljanje), kroz epifaniju i reinkarnaciju herojskih predaka.²⁷ Politička mobilizacijska vrijednost mitske temporalnosti (ili van-temporalnosti), kao i fenomen epifanije/reinkarnacije, koje nalazimo i u elitnim i u popularnim politizacijama folklorne kulturne matrice, široko se prepoznaje, priznaje i (zlo)upotrebljava.²⁸ Ovaj proces proizvodnje mitskog vremena indicira kako je specifični kulturni kapital kao što je to hajdučka matrica porodio mitsku genetiku vječite sadašnjosti i kolektivnog nacionalnog istrajavanja, što je bilo potka novih političkih imaginarija na prostoru bivše Jugoslavije.

77

S obzirom na produkciju etno-mitskog prostora kroz političku mitologiju i partikularne kulturne i simboličke resurse, evocira se povratak u *l' état de nature* neiskvaren savremenom kulturom. Daleko od tokova Historije, takav se prostor simbolički konstituirao oko polova sela, planine i periferije, nasuprot grada, doline i centra.²⁹ Mitski politički naturalizam potcrtava i činjenicu da su gradovi i urbanost (kao simboli kulturne, vjerske, etničke raznolikosti, tolerancije, demokracije, kosmopolitizma i pacifizma) bili glavni cilj ratnog razaranja u BiH – kao centri artifičnosti, grješnosti, perverzije i onečišćenja prirodnoga.³⁰ Međutim, stvari nisu tako jednostavne – ova produkcija etnonacionalnog mitskog prostora je trajna i dinamična, ali su njene granice i teritorije uvijek karakterizirane neodredivošću, višesmislenošću i fluidnošću, te se predstavljaju kroz takve figure mitopolitičkog govora

24 Ibid., 11–13.

25 Ibid., 13.

26 Recimo, kosovski mit. Ibid., 15–16.

27 Ibid., 17–19.

28 Ibid., 20.

29 Ibid., 25–26.

30 Sličan animozitet je često, implicitno ili eksplicitno, usmjeren ka ‘Evropi’.

Ibid., 28–29.

ra koji zaziva osjećaj ranjivosti, prijetnje i opasnosti koja dolazi 'izvana'.³¹ Političku matricu etno-mita prožima sublimirani eros ratnika, virilnosti i maskulnosti, a popularizirana je i naturalizirana s ciljem da je se legitimizira. Ta se popularizacija postigla folkloriziranjem nacionalnoga kroz povijest, književnost i mitologiju u bivšoj Jugoslaviji³² i njenim nasljednicama. Upravo se u ovakvom kontekstu etno-nacionalna politička praksa sačinjava i simbolički i materijalno: kroz folkloriziranje, naturaliziranje, i populariziranje, te konačno reprezentiranje i utemeljivanje sebe same putem simboličkih i (de)politiziranih mitova nacionalizacije.

Prateći Vintilu Mihailescua, Čolović tvrdi kako postoji zajednički balkanski fond političkih reprezentacija, mitova i simbola koji njihove razne ideološke konfiguracije čini izomorfima. Proces modernizacije na Balkanu generirao je ambivalentan identitarni diskurs koji kombinira predmodernu običajno pravo zajednice sa logikom moderne nacije.³³ Iako se uglavnom poriče, ova sličnost raznih političkih imaginarija na Balkanu je, paradoksalno, najistaknutija upravo u njihovim naporima da insistiraju na jasnim simboličkim granicama i međusobnim diferencijacijama. Takva simbolička razlika/granica između Nas i Njih uvijek se konstruira kao distinkcija između Evropljana i ne-Evropljana – što na izvjestan način potvrđuje kako političke mitove u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Hrvatskoj i šire možemo jedino razumjeti u kontekstu balkanske i evropske modernosti, te njima svojstvene konstrukcije identiteta spram Drugog.³⁴

---

31 Nacija kao žena u opasnosti, kao živa zemlja-tijelo pod prijetnjom, kao bojno polje i groblje predaka koje se mora očuvati svetim, kao dom/kuća koja se mora zaštititi. Ibid., 40.

32 Ibid., 58–59.

33 Ibid., 73–74.

34 Ibid., 74–77. Detaljne analize invencija evropskog identiteta i Balkana kao drugosti mogu se naći u slijedećim djelima: Milica Bakić-Hayden, "Reprodukcija orijentalizma: Slučaj bivše Jugoslavije", *Libera*, no. 8 (2001); Vesna Goldsworthy, *Inventing Ruritania: The Imperialism of Imagination* (Yale: Yale University Press, 1998); Vesna Goldsworthy, *Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization* (Eurozine, 2003); dostupno na <http://www.eurozine.com/article/2003-05-08-goldsworthy-en.html>; Maria N. Todorova, *Imagining the Balkans* (Oxford: Oxford University Press, 1997). O široj problematici drugosti Istoka u eurocentričnim političkim diskursima, vidi Iver B. Neumann, *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999). O reprezentacijama Bosne s obzirom na takva identitarna uokvirenja, vidi Amila Buturović, "Reasserting Authenticity: Bosnian Identity, Religion and Landscape in the Poetry of Mak Dizdar", *Cross Cultures* 48 (2001); Buturović, *Stone Speaker. Medieval Tombs, Landscape, and Bosnian Identity in the Poetry of Mak Dizdar*.

Politički etno-mitovi i etno-nacionalna politika osigurali su simboličku nadmoć modernih političkih projekata upravo kroz popularizaciju i naturalizaciju folklorne/tradicijske kulturne matrice. Ideološki poreci su tako konstituirani na način kojim se oštro demarkira svijet, razdvaja interno od eksternog, prijatelji od neprijatelja, dok se priručni imaginariji, kao uostalom i politički diskurs uopće, pune ratničkom terminologijom što se može primjeniti i na mitopoetiku jugoslovenske socijalističke simboličke politike.³⁵ Kao ahistorična, atemporalna matrica percipiranja svijeta i instituiranja simboličkog poretka, koja je ostala univerzalnom bez obzira na partikularne, međusobno različite i raznovrsne političke aktualizacije, folklorna/hajdučka matrica bila je potka raznih simboličkih imaginarija neophodnih praksama suverenosti kako bi se dala kognitivna koherentnost i psihološka rezonantnost ideji države koja obuhvata svoju 'zamišljenu zajednicu'.³⁶

Upravo u takvim simboličkim teatrima su se odigravale (ne)moguće sudbine, iskustva, istrpljene nepravde, kao i određene politizacije Bosne kao topološke figure, naročito zadnjih decenija. Na toj je simboličkoj sceni, a u svrhu oficijelnih suverenih identitarnih projekata, kulturna matrica koja se obrće oko epskog ethosa, tradicije i folklora imala posredničku i mobilizirajuću ulogu između individualnog i društvenog, kroz određeni utvuljeni *habitus*. Premošćavajući razna polja društveno-historijskog u Bosni i Hercegovini, kao i šire, ova je matrica osnažila proces izgradnje fantazije nacije-države/a, te u tom smislu oslobodila najveću mobilizacijsku energiju za konvencionalno političko djelovanje. Sa svojim vizijama, agensima i prostorima neophodnima za prakse državotvorenja, svojim metaforama, kreativnošću, imaginativnom potentnošću i mobilizacijskim kapacitetom, uspješno je opslužila prakse suverenosti i identiteta.

79

Historiziranje simbioze folklorne/epske matrice, metafora i suverenih/identitarnih fantazija u Bosni i Hercegovini i u bivšoj Jugoslaviji

Folklorna matrica u kojoj je hajdučka poezija igrala važnu ulogu bila je ključni simbolički i kulturni kapital čije su resurse crpile glavne snage u institucionalnom polju političke reprezentacije, asocijacije i organizacije u SFRJ za svoje simboličke borbe.³⁷ U socijalističkoj Jugoslaviji epski ethos generiran iz te folklorne matrice

---

35 Žanić, *Prevarena povijest*, 63–64.

36 Benedict Anderson, *Imagined Communities* (London: Verso, 1991).

37 Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*.

prožimao je i diskurs vodećih elita, kao i diskurse ne-državnih aktera. Uspjeh određene političke akcije ovih elita ovisio je o komunikativnoj efikasnosti i mobilizacijskoj snazi poruke koja je pratila akciju – a ove su često bile načinjene tako da budu u imaginativnom sazvučju sa odgovarajućim simboličkim kapitalima.³⁸ Distribucija kapitala koji su korišteni u polju institucionalne politike kontinuirano se ohrabivala i u polju književne i umjetničke produkcije, te obrazovanja u periodu nakon Drugog svjetskog rata. Kao važna osobina i socijalističkog i postsocijalističkog perioda koji je svjedočio usponu nacionalističkih paradigmi i politika, folklorna matrica sa svojim oslanjanjem na epski ethos predstavlja jasan indikator historijskog kontinuiteta između različitih modaliteta isključujućih i uključujućih diskursa i praksi u modernoj povijesti ovog regiona sve do danas.

Ovdje je važno skrenuti pažnju na kulturne i političke procese koji su korišteni pri izgradnji jugoslovenske nacionalne države, te kako su ovi ugrađivani u habitus glavnine njenog stanovništva. Andrew Baruch Wachtel, u svojoj seminalnoj studiji *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, identificira četiri glavna puta simboličkog/materijalnog konstituiranja jugoslovenske nacionalne države koji su imali dugotrajne posljedice bez obzira na sve neuspjehe: (1) implementiranje jezične politike koja je funkcionirala ka stvaranju zajedničkog ili jedinstvenog jezika, (2) promoviranje jugoslovenskog književnog i umjetničkog kanona, (3) implementiranje obrazovne politike koja se fokusirala na nastavu književnosti i historije u školama i (4) proizvodnja novih književnih i umjetničkih djela koja su otjelovljavala jugoslovenski ideal.³⁹ “Po svemu najčešće kanonizirani ‘jugoslovenski’ kulturni fenomeni [...] bili su usmena narodna poezija i književno djelo Petra Petrovića Njegoša.”⁴⁰ Južnoslovenski deseterac bio je predmet divljenja, smatran za izraz “patrijarhalno-epske duše jugoslovenskog soja” – te tako zaista nije bilo “jugoslovenski orijentirane književne antologije, udžbenika ili povijesti bez velikog odjeljka posvećenog folklornim tekstovima”.⁴¹ Wachtel također primjećuje teškoće koje su pratile napore da se ova epska herojska matrica jugoslovenske kulture, oprimjerena usmenom narodnom poezijom (a također korištena i za projekte nacionalne države tokom 19. i početka 20. stoljeća), prebaci u drugačiji ideološki, komunistički i multikulturalni ključ.⁴²

---

38 Žanić, *Prevarena povijest*, 21–22, 51–56.

39 Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, 5.

40 Ibid., 101.

41 Ibid.

42 Ibid., 101–106.

Iz ovoga se vidi kako je evokacija otomanskog perioda uvijek bila svojevrsna “politička *lingua franca* za reprezentacije represivnih društvenih odnosa”,⁴³ korištena i u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, zatim u socijalističkoj Jugoslaviji, i konačno od strane novih etno-nacionalnih snaga s kraja 20. stoljeća u državama nasljednicama. Ovaj je politički, svima razumljivi jezik bio prvenstveno korišten u nacionalne i državotvorne svrhe, te je (kao što kritička historijska sociologija projekata nacionalne države u regionu Balkana pokazuje) svaki poticaj ka komunalizmu i partikularizmu bio praćen “uskrsnućem” narodne kulture.⁴⁴ Stvaranje nacija iz mase kulturalnih nijansi i ambigviteta koji čine društveni prostor i vrijeme bilo je naročito traumatizirajuće iskustvo u kontekstu multietničkih imperija.⁴⁵ Balkanski je region bio označen razdirućim i tipično modernim antagonizmom između racionalističkog individualizma i romantičarskog komunalizma, *Gesselschafta* i *Gemeinschafta*, beskrvnog kosmopolitanizma i *Blut und Boden* nacionalizma. U mnogim se slučajevima specifični idiom pučkog porijekla morao uzdići na nivo potpuno prepoznatljivog, kodificiranog i zabilježenog jezika koji je onda odgovarao birokraciji, komercijalnom poduzetništvu i obrazovnom sistemu.⁴⁶

Jedan od prvih koraka u ovom procesu rađanja nacije bila je znanstvena etnografija pučkog/seoskog života koju su poduzimali takozvani ‘preporoditelji’. Južnoslovenski i jugoslovenski identiteti i države ne bi postojali u svom modernom obličju bez neumornog rada na narodnoj tradiciji djelatnika poput Vuka Karadžića i ilirskog pokreta, i tako dalje.⁴⁷ Jugoslovenska ideja pristigla je iz kanoniziranja ‘jugoslovenske’ književnosti kroz narodnu tradiciju koja je navodno otjelovljavala zajednički jezik, kulturu i zajednicu.⁴⁸ Ovo je manje-više bio slučaj sa svim drugim nacionalnim/državnim projektima koji su pokušavali izgraditi zamišljenu zajednicu kroz imaginarije čvrsto ukorijenjene u konzistentno reklamirani i glorificirani folklor. Takve romantičarsko-populističke rapsodije o šarmu seoskog zelenila i idiosinkretskom, zemaljskom karakteru specifičnog folklor⁴⁹ pratile su svaki pokušaj stvaranja modernog *Gesselschafta* kroz jezik *Gemeinschafta*. Također, folklorna tradicija

81

---

43 Žanić, *Prevarena povijest*, 21.

44 Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (Ithaca: Cornell University Press, 1994).

45 Gellner, *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*, 29.

46 Ibid., 12–13.

47 Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, 32–33.

48 Ibid., 31.

49 Gellner, *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*, 13.

kao maskirani historijski kontinuitet modernog državotvorenja na prostoru Balkana i šire, kanalisala je populističke, organske i komunalne porive koji su bili i ostali u permanentnom i antagonističnom odnosu spram potisnutih i marginaliziranih, pluralizirajućih političkih i društvenih imaginarija na području bivše Jugoslavije. U modernom političkom projektu koji je rezultirao današnjom Bosnom i Hercegovinom i njenim okruženjem, iza prevalentne bitke dihotomnih imaginarija seoskog zelenila inzularne tradicije i gradskog sivila Caféa Europa⁵⁰ kriju se, međutim, i neka druga potencijalno emancipativna otvaranja.

82 Pokazuje se kako se tokom modernog perioda na području bivše Jugoslavije i (novo)nastalih država uključujući i BiH, može uočiti svojevrсни povijesni kontinuitet i homologija u preovladavajućem odnosu između polja institucionalne/oficijelne politike i dominantne strane polja kulturne/knjževne produkcije i obrazovanja, i to s obzirom na mobilizaciju potentnih simboličkih i kulturnih kapitala. Teksturu ovog kontinuiranog i homolognog sučelja pružila je kulturna matrica zasnovana na folkloru, tradiciji i epskom ethosu i imaginariju koja je djelovala kao podstruja političkih diskursa i imaginarija neophodnih za pravljenje, rušenje i održavanje država i identiteta u regionu. Jedan od razloga njenog uspjeha pri instituiranju i održavanju ideoloških fantazija i doksi oko nas jeste ekspresivnost komunikacije koja osigurava efikasnost diskursa, a proizvodi se kroz određene figurativne i slikovite predodžbe. Kognitivne nauke prepoznaju kako je sposobnost reprezentacije potrebna društvenim bićima nemoguća bez imaginiranja, odnosno kako je politička reprezentacija nezamisliva bez metafora i metonimija.

Ovakvo stajalište široko je priznato u novijoj političkoj filozofiji, naročito u tezi Ernesta Laclaua i Chantal Mouffe da konstituciju političke realnosti i političkog prostora, odnosno proizvodnju značenja kroz jezik potrebnih za tu konstituciju, vode dva diskurzivna principa: logika ekvivalencije i logika diferencije.⁵¹ Ta dva principa u korelaciji su sa paradigmatskim i sintagmatskim polovima jezika koje i Jakobson i Lacan, mada na različite načine, respektivno povezuju sa metaforom i metonimijom.⁵² Logika ekvivalencije pretpostavlja pojednostavljeni politič-

---

⁵⁰ Ibid., 34. Ovo je prilično pojednostavljena podjela, ali u političkom smislu razumljiva jer je dualnost najmoćnija od svih relacija u političkim borbama. Pitanje opozicije seoskog zelenila i caféa Evropa razmatra i Dževad Karahasan u svojim esejima o (ratnoj) Bosni u Dževad Karahasan, *Sarajevo, Exodus of a City* (New York: Kodansha City, 1994).

⁵¹ Ernesto Laclau i Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (London: Verso, 2001), 130.

⁵² Stavrakakis, *Lacan and the Political*, 57–59.

ki prostor gdje borba zadobija dimenziju ultimativne opozicije između dvije strane – kao u revolucionarnom milenarizmu, folklornoj mitopoetici i etnonacionalnim projektima – i to u skladu sa paradigmatiskim iliti sinhronijskim polom jezika koji se temelji na logici metafore.⁵³ Tako dobijamo posebnu dimenziju proizvodnje značenja kroz signifikaciju – dimenziju supstitucije (jednog termina drugim).⁵⁴ S druge strane, logika diferencije proizvodi podjednako fantazmatsku političku stvarnost ili prostor koja počiva na iluziji društva što apsorbira sve podjele, premošćuje sve razlike, koje je svakom privlačno, a gdje su borbe specifične i orijentirane ka ‘konkretnim’ ciljevima, poput recimo blairovske ideologije u Britaniji, ili liberalne multikulturalne paradigme međunarodnih institucija.⁵⁵ Takva logika bazira se na sintagmatskom iliti dijahronijskom polu jezika, odnosno na logici metonimije gdje osobina kombinacije (jednog termina sa drugim), te dimenzija kontinuiteta i ulančavanja, dominiraju lancem signifikacije kroz koji se proizvode i čine smislenim političke stvarnosti i prostori.⁵⁶ Metafore i metonimije⁵⁷ tako predstavljaju ključne elemente unificirane teorije značenja, obuhvatajući semiotičke i psihičke procese u srži simboličkih, političkih, ideoloških i/ili fantazmatskih čvorišta oko nas.

Metafore su koordinatna os figurativnosti i slikovitosti koja kanališe “imaginaciju prema dubljim kulturnim sadržajima [...] potrebnim za svaku političku mobilizaciju” koja nastoji enkapsulirati ciljanu publiku što je šire, dublje i istrajnije moguće.⁵⁸ Ovi navodno ‘ekstra-semantički’ viškovi političkih poruka u stvari predstavljaju kognitivnu i psihološku pripremu za određene dugoročne političke akcije. Određeni politički čin (poruka i/ili akcija) nezamisliv je bez metaforičkih sadržaja, odnosno prtljaga usidrenog u kulturnim kapitalima. Ukoliko podbacimo pri uviđanju i radikalnom preispitivanju ovih tendencija, odnosno (de)poli-

---

53 Ibid., 76.

54 Ibid., 57.

55 Ibid., 77–78.

56 Ibid., 57.

57 Metonimije su manje relevantne za moja razmatranja u ovom tekstu, mada je njihova važnost sve veća u kontekstu diskurzivnih aranžmana postdejtonske Bosne, naročito onih koji se tiču struktura ‘međunarodnog protektorata’. Više o distinkciji između metafore i metonimije kako je vidi Roman Jakobson, vidi Michael Groden i Martin Krieswirth, ur., *The Johns Hopkins Guide to Literary Theory and Criticism* (Washington, DC: The Johns Hopkins University Press, 1997) na http://www.press.jhu.edu/books/hopkins_guide_to_literary_theory/roman_jakobson.html

58 Žanić, *Prevarena povijest*, II.

tizacije i tehnologizacije kulturnih kapitala unutar određene zvanične politike, time ostavljamo netaknutim politički diskurs i praksu upravo na tački gdje su oni najmoćniji – unutar svakodnevne ljudske prakse s obzirom na zajednicu i njenu političku organizaciju. Politička komunikacija u Bosni i bivšoj Jugoslaviji tokom burnih zadnjih decenija stvar je dubinskih struktura daleko više nego što to sugerira nivo manifestnih poruka, te je njome nemoguće ovladati bez upotrebe kontekstualnog ili intertekstualnog pristupa koji pokazuje antropologizirano shvatanje političkih akcija i događaja.⁵⁹

84 S ciljem da se destabilizira *ontopološki* neksus političke asocijacije i organizacije⁶⁰ koji se uspostavio kroz mnoge instituirane, dominantne i konstantno reproducirane fantazije i imaginarije novije Bosne i Hercegovine, pažnja se mora usmjeriti na imaginativne rezonance sa daleko trajnijim kulturnim sedimentima i društvenim pamćenjima, te na način njihovog evociranja u svrhu određenih političkih i ideoloških ciljeva. Iznimno je važan njihov kulturni ubikvitet i relevantne depolitizirajuće tehnologije unutar utopijskih/distopijskih fantazmatičkih projekata suverene politike. Umjesto pojednostavljenih percepcija socijalističke zemlje/naroda koji ‘najednom’ postaju nacionalistički, politiku u BiH treba posmatrati kao svojevrsnu ekonomiju simboličkih/materijalnih praksi i diskursa, a oni su nezamislivi bez ekspresivnih imaginativnih evokacija na svakom koraku. Kulturni i simbolički kapitali na koje igraju takve evokacije od ključne su važnosti i za zatvaranja i za emancipativna otvaranja, jer ista inherentna mreža simboličke politike prožima čitav spektar ugrađenog habitusa, kulturnih kapitala i političkih činilaca u bosansko-hercegovačkom kontekstu.

Ahistorična usmena tradicija sačinjena kroz epsku narodnu poeziju i povijest bila je tokom rata u Bosni i Hercegovini primarna kulturna matrica koja je poslužila kao paradigma kroz koju se postizalo poznavanje, prepoznavanje i priznavanje, i to kroz imaginaciju i evokativne izjave, unutar određene grupe⁶¹ i skupa sa tom grupom. Ideološki i propagandni diskursi, kao i evocirani narativi koji su doveli do ratova na području bivše Jugoslavije, mogu se shvatiti samo ako se gledaju u paru sa tradicionalno prenošenim narativima s kojima ulaze u kompleksan i dinamičan odnos intertekstualnosti. Skupa sa predratnim i ratnim diskursima i praksa-

---

59 Mark Thompson, *Forging War: The Media in Serbia, Croatia and Bosnia-Hercegovina* (Luton: University of Luton Press, 1999).

60 O shvatanju ontopologije (kao kolizije ontosa i toposa) u kontekstu političke zajednice, vidi David Campbell, *National Deconstruction. Violence, Identity, and Justice in Bosnia* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998).

61 Žanić, *Prevarena povijest*, 15.

ma, dominantna folklorna matrica – hajdučka epska poezija – predstavlja odlučujuću politički kuplet koji garantira dominantnu simboličku interpretaciju svijeta.⁶² S obzirom da tradiciju trebamo smatrati permanentnom (dis)kontinuiranom interpretacijom prošlosti, evocirati imaginativnu rezonancu kroz tradiciju ili inicirati asocijaciju sa folklornom matricom, znači staviti u djelo simbol koji jedan tok vremena uključuje u drugi, omogućavajući paralelna događanja; suočena sa tekstom koji prati principe indirektno propagande, “senzibilizirana receptivna svijest prepoznaje evokaciju kao inicijaciju”, kao sliku otvaranja ka novoj teritoriji gdje će se postići drugačija poimanja života i događaja.⁶³

Izbor matrice koja ima visoku afektivnu vrijednost i mobilizacijsku energiju nije tek stvar odluke i namjere koju možemo pripisati određenim činiteljima koji komuniciraju manifestnu poruku protkanu latentnom matricom i podržanu njenim rezonantnim viškom imaginacije. I upotrebu i djelovanje matrice daleko češće generiraju nerefleksivne ili predrefleksivne praktične vještine ovladavanja društvenim; one su rezultat osjećaja za igru potrebnog efektivnom javnom, društvenom i političkom djelovanju i govoru. Imati učinkovit (društveni, politički) glas znači pronaći i akcentuirati produktivne imaginativne rezonance unutar konstitutivnog trosmjernog međutjecaja na liniji govornik-poruka-publika. To se uglavnom ne dešava na svjestan način – mi uvijek-već ‘znamo kako’ govoriti ili djelovati u poznatom kulturnom kontekstu. Tako iz korpusa simboličkih parafernalija proističe sugestija koja nosi moćan društveni, kulturni, religijski ili politički autoritet upravo zato što zna kako da proizvede proizvođački diskurs, prioretiziranjem tema, motiva i metafora, sistematiziranjem adekvatnog skupa predodžbi unutar dominantnog parafernalija, te razvijanjem usmjerenih, motivima nabijenih analogija.⁶⁴ Stoga herojski socijalistički, kao i nacionalistički diskursi nisu bili niti u striktno voluntarističkoj niti u determinističkoj simbiozi sa epskim ethosom, tradicijom i kolektivizmom.

Istovremeno, simbiotska oslanjanja na folklornu matricu, te metafore i metaforizacije ugrađene u nju, bila su izuzetno podobna za političku instrumentalizaciju kroz sudar etnonacionalnih imaginarija u ratovima koji su rezultirali raspadom Jugoslavije. Političke prakse tako drastičnog stepena ne mogu bez imaginiranja i kapitala koji podupiru afekat i radikalni rez državitvorenja, u posjedu učinkovito iskorištenih kulturnih/društvenih matrica uglavljenih u dominantne

---

62 Ibid., 17–18.

63 Ibid., 17.

64 Ibid., 18–19.

režime moći-znanja. Folklorna matrica je, pak, decenijama bivala društveno-historijski pozicionirana na način koji joj daje hegemoni status u političkoj realnosti BiH i njenih susjeda. Osnovni fond kulturnog znanja s obzirom na ovu matricu na koju računa polje diskursa i praksi državotvorenja, utemeljen je i otjelovljen u *habitusu* koji su društveni čimbenici usvajali kroz primarnu socijalizaciju i školovanje u bivšoj Jugoslaviji, a slične tendencije se nastavljaju i dalje. Tako epska matrica ima simbolički prestiž i kapital koji se lako da prevesti u modernu politiku i državotvorenje, i obrnuto. Patrijarhalna, isključiva, monistička matrica bila je čak i osnov jugoslovenskog socijalističkog 'emancipatorskog' diskursa na multinacionalnom/multikulturalnom fonu, a ne samo etnonacionalnih diskursa koji su uslijedili. Sve je to poprimilo naročito akutna odjelotvorenja u Bosni i Hercegovini, što je posljedica složenih bosansko-hercegovačkih konstitucija identiteta, te njihovih izuzetno problematičnih politizacija i priznavanja u kontekstu nacionalističkih stremljenja unutar i izvan BiH. Upravo u tom kontekstu su se odvijale simultane kulturne i političke borbe za autonomna i jedinstvena pozicioniranja BiH unutar takvih konstelacija identitotvorenja, i to posebno od '60-tih naovamo. Pa ipak, većina tih borbi nije uspjela problematizirati i razotkriti opasnosti tradicijske folklorne matrice koja je zauzimala hegemonu simboličku/kulturnu/političku poziciju. S ciljem subverziranja nacionalnih, identitarnih, isključujućih i/ili državotvornih imaginarija moraju se problematizirati kulturne i simboličke matrice u njihovom temelju.

Ovim nam se ilustrira i kako su na strukturalnom nivou polje političke i kulturne produkcije isprepleteni u Bosni kroz kompleksan rad raznih formi kapitala, prvenstveno simboličkog. Takve su konstitutivne korelacije politički najefektnije onda kada sačinjavaju prakse suverenosti, državotvorenja i upravljanja kroz usmenu i pisanu narodnu književnost i povijest. Nažalost, te patrijarhalne, tradicionalističke i isključujuće interpretacije i politizacije kulturnih obrazaca duboko su sedimentirane, uglavnom na predrefleksivan i nekritičan način, rijetko problematizirane, što u biti ojačava one strategije metaforiziranja gdje se metafore umrtvljuju i proizvode zatvaranja i okamenjivanja instituiranog društvenog i političkog imaginarija. Međupovezanost simboličkih i kulturnih kapitala u poljima književne produkcije i institucionalne politike kroz posebnu folklornu kulturnu matricu ne smije ostati mistificirana, naročito s obzirom na utjecaj metafora u službi suverenih biopolitičkih fantazija. Slijedeći odjeljak detaljnije razmatra bosansko-hercegovačko iskustvo "metafora koje pljačkaju/napadaju" u javnom prostoru i njima oblikovane državne narative.

**Narativi države u oksimoroničnoj političkoj zajednici:
bosansko-hercegovačko iskustvo ili “biti orobljen metaforom”**

Državotvorni narativi glede različitih ‘Bosni’ mogu se situirati u vrlo specifične simboličke konstelacije, jer je ‘država’ uvijek-već prisutna u kulturnim narativima potrebnim da bi se ta Bosna zamislila. Obično se zanemaruje moć kulturnog aparata države da priskrbi metafore potrebne našoj imaginaciji kada je u pitanju objašnjavanje i konstituiranje političke stvarnosti i prostora.⁶⁵ Iskustvo etničkog konflikta analogno je iskustvu koje priziva Wahnema Lubiano da bi opisao procese rasiziranja i rasijalizam inherentan identitarnim praksama koje vezujemo za etničke, nacionalne i kulturne grupe – to je iskustvo subjekta koji ‘kao da je napadnut, orobljen i opljačkan metaforom’ (“like being mugged by a metaphor”).⁶⁶ Iskustvo politiku identiteta na taj način – kao da nas je simbolički i materijalno, nasilno, orobila metafora – pokazuje nam šta znači biti u milosti hegemonih društvenih konstrukcija značenja i simboličkih konstitucija političke stvarnosti i prostora. Razbojništvo metafore na javnim putevima političkog (‘hajdučija’ na tankoj liniji zakona, nasilja i suverenosti) dešava se upravo u mraku moći koja poriče vlastito postojanje, a podrazumijeva razmjenu sredstava: instituirani poredak je ipak nekako obogaćen, materijalne i simboličke nejednakosti uokvirene suverenom biopolitikom stabiliziraju se i narativiziraju,⁶⁷ a sam subjekat koji je predmet razbojništva gubi i simbolički i materijalno, traumatiziran ovim mistificiranim operacijama suverene moći koja regulira život i smrt.

U Bosni i Hercegovini te mistificirajuće operacije karakteriziraju i etnonacionalne i multikulturalne imaginarije. Čak i oni politički diskursi koji afirmiraju kulturnu raznolikost, poput multikulturalizma, u dubokom su saučesništvu sa narativima države i projektom suverenosti uopće.⁶⁸ Multikulturalizam je idealna forma globalnog kapitalizma, koja svaku posebnu kulturu tretira kao kolonizator koloniziranoga, iz ‘prazne’ tačke univerzalnosti i globalnosti.⁶⁹ Ta zaniijekana euro-

87

---

65 Wahnema Lubiano, “Like Being Mugged by a Metaphor: Multiculturalism and State Narratives”, u *Mapping Multiculturalism*, Avery F. Gordon i Christopher Newfield, ur. (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), 74.

66 Ibid., 64. Kolokvijalni izraz “mugging” konotira pljačku koja se dešava napolju, odnosno u javnom prostoru, kao što je put, ulica, parkiralište, raskršće...

67 Ibid.

68 David Campbell, *National Deconstruction. Violence, Identity, and Justice in Bosnia* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998).

69 Slavoj Žižek, *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology* (London: Verso, 2000), 216.

centrična forma rasizma (novi oblik kolonijalizma), kojoj pozadinu daje logika globalnog kapitala, dok su iz nje ispražnjeni konkretni sadržaji, javlja se unutar određene povijesne konjunktore. Ta konjunktura reflektira svojevrsnu krizu nacionalne države kao dragocene ravnoteže između odnosa prema partikularnoj etničkoj Stvari i odnosa prema univerzalizirajućoj funkciji tržišta.⁷⁰ Danas, u procesima rastuće etničke identifikacije i globalizacije, tržište se sve više emancipira od svoje vezanosti za etničku Stvar, ma koliko se ovo poricalo ili krilo.⁷¹ Postdejtonska Bosna mučno ilustrira takve paradoksalne spletove svojom ‘tranzicijom’ u neoliberalnom obzorju, u kojoj kapitalističke vrijednosti sasvim sigurno nose daleko viši prioritet nego nekakva istinska ‘demokratizacija’, a kamoli autentična opozicija nacionalističkim paradigmatama. Diktate isprane liberalne logike koja se zalaže za multikulturalizam otjelovljava, na primjer, Ured visokog predstavnika u BiH. Recimo, inauguracijski govor Paddyja Ashdowna, Visokog predstavnika u periodu 2002–2005, održan 27. maja 2002. godine u Parlamentu BiH, te njegovo obraćanje građanima BiH četiri dana kasnije,⁷² svjedoče definitivnom pomaku ka metonimijskoj konstituciji političke realnosti u Bosni i Hercegovini na principu sveuključivosti i saradnje (gdje su glavni partneri nacionalisti), koja se temelji na ‘ljekovitoj’ logici diferencije i insistiranja na velikim zajedničkim zadacima i ‘borbama’ za pravdu, zapošljavanje i reformu sistema, uglavnom u ispranom jeziku tehno-birokratskog upravljanja.⁷³ Sedam godina i nekoliko predstavnika nakon toga, malo se šta promijenilo.

Multikulturalizam nije samo odgovor ‘međunarodne zajednice’ na bosansku krizu, odnosno pokušaj da se na lokalnom nivou uspostavi protiv-diskurs nacionalizmu; on se mora posmatrati kao “dio društvene logike kasnog kapitalizma i kao kulturalna osobenost na presjecištu ekonomske globalizacije i fiskalne-domaće krize države”.⁷⁴ Ta konjunktura ima kulturalni naboj, kako u svojim liberalno-

---

70 Ibid., 214.

71 Lubiano, “Like Being Mugged by a Metaphor: Multiculturalism and State Narratives”, 215.

72 Oba su dostupna na OHR website-u:

http://www.ohr.int/ohr-dept/press/presssp/default.asp?content_id=8417 i

http://www.ohr.int/ohr-dept/press/presssp/default.asp?content_id=8554

73 U takvoj konstelaciji i bez obzira na devastirajuću situaciju u BiH gdje su podjele, korupcija i isključivost uobičajeno stanje stvari, Ashdown je mogao ponosno reći kako “dobro saraduje sa nacionalistima”. Ivan Lovrenović, “Alijansa za status quo. Aporije Dayton: U čijim je rukama Bosna i Hercegovina”, *Feral Tribune*, 10. maj 2003.

74 John Cruz, “From Farce to Tragedy: Reflections on the Reification of Race at Century's End”, u *Mapping Multiculturalism* (1996), 19.

multikulturalističkim, tako i u etno-nacionalističkim obličjima, kao što ima i svoju vlastitu metaforično-metonimijsku dinamiku. U situaciji krize, ogoljena od svojih političkih i/ili ekonomskih kapitala i resursa, ono što preostaje od države jeste kulturalna država, sama sa svojim simbolima i krilaticama, gdje su kulturna politika i identitet glavni oblici kapitala u simboličkom i političkom smislu.⁷⁵ Kulturalizam se u ovim okolnostima mora čitati kao oružje slabih u fragmentiranom građanskom društvu. Multikulturalizam i etnonacionalizam varijante su politike identiteta koja traži svoje društveno mjesto u turbulentnoj društvenoj formaciji, odnosno društveno-sistemska politika koja se javlja kao simptom razdvajanja globalnog od domaćeg/nacionalnog područja unutar društvene formacije kapitalizma.⁷⁶ Analiza nekih strategija metaforiziranja unutar hegemonih političkih diskursa i imaginarija u Bosni i Hercegovini i njenom okružju '90-tih očituje kako su zapravo metafore počinile razbojništva – politički, simbolički, materijalno – unutar državotvornih narativa koji su pokušali da raščiste i očiste neizbrisivi oksimoronizam političke zajednice.

Biti opljačkan metaforom 'na bosanski način': neki primjeri

Iako metafore Bosne i Balkana kroz cijeli moderni period intenzivno koriste lideri, političari, komentatori i mediji sa raznih strana unutar i izvan regiona,⁷⁷ moj fokus je na metaforizaciji liminalnosti Bosne unutar institucionalnog političkog polja i konstituiranih političkih stvarnosti u regionu tokom '90-tih. Te su metafore i metaforizacije bile iznimno rigidne, nereflektivne i semantički zatvorene, te su perpetuirale ideološke mistifikacije i redukcionističke depolitizacije. One nisu samo opravdavale ili podhranjivale političke sporove, etnički konflikt i rat, nego su i igrale konstitutivnu i konstituirajuću ulogu u kreiranju spora/konflikta/rata i legitimizaciji ratnih zbivanja i njihovih rezultata. Dakle, metafor(izacij)e su činile esencijalni dio projekta koji je potraživao uspostavu (novih) političkih realnosti, prostora i zajednica unutar i oko Bosne u uvjetima asistiranje simboličke neodređenosti, nesigurnosti i neizvjesnosti.

Recimo, ratni predsjednik Hrvatske, Franjo Tuđman, uporno je zazio metaforu Bosne kao 'mini-Jugoslavije', što je implicitno sadržavalo tvrdnju kako je Jugoslavija/mini-Jugoslavija/Bosna i Hercegovina vještačka tvorevina, istovremeno i proizvod komunizma kao totalitarne vladavine i instrument srpskog ekspan-

89

---

75 Ibid., 31.

76 Ibid., 33.

77 Vidi Goldsworthy, *Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization*.

zivnog nacionalizma.⁷⁸ Varijacija na tu temu kroz sintagmu ‘zelena Juga’, temeljena na činjenici brojčane dominantnosti bosanskih Muslimana, metaforizirala je i crvenu/komunističku i zelenu/islamsku ‘opasnost’.⁷⁹ Disolucija i Jugoslavije i mini-Jugoslavije/Bosne, bila je time predstavljena kao prirodna (s obzirom da su oba politička entiteta bila vještačka), oslobađajuća i hvale vrijedna stvar (oba entiteta su smatrana za tamnice naroda i uskraćivanje nacionalnih sloboda). Iz toga proističe kako je cijepanje Bosne i Hercegovine predodređeno jer predstavlja logičan slijed događaja i razvitka oprirođenih društvenih procesa (naturaliziranih determinanti), čime se skriva činjenica da je ono bilo posljedica volunjarističkih političkih akcija. Uprkos ovom poigravanju sa historijskim determinizmom, Tuđmanov i dominantni hrvatski diskurs u ovom periodu, učestalo je referirao i na neophodnost zauzimanja aktivnog – volunjarističkog – stava prema budućnosti područja bivše države s ciljem da se spriječi eventualna ponovna uspostava ‘Jugoslavije’ u bilo kakvom obliku i formatu. Time je sam diskurs bio pun kontradikcija koje su otkrivale prikrivene naturalizacije konflikta i politike uopće.

90 Tuđman nije koristio metafore i historijske analogije samo da bi opisao ‘sadašnjost’ Bosne nego i njenu poželjnu ‘budućnost’. Pozivao se i na predodžbu kratkotrajne Banovine Hrvatske od 1939. do 1941. godine, koja je uključivala i veliki dio teritorije Bosne i Hercegovine u njenom potonjem avnojevskom obliku, i to s ciljem da ponudi potentan imaginarij buduće hrvatske države (nakon potpune disolucije mini-Jugoslavije/Bosne). Metaforu Hrvatske kao pereca (s obzirom na oblik njene kartografske mape) Tuđman je koristio kako bi implicirao da je Hrvatska tijelo koje nema stomaka, te je tako ranjivo spram vanjskih prijetnji. Kako bi se spriječila buduća biopolitička fraktura Hrvatske, stomak se morao napuniti teritorijama Bosne i Hercegovine, kako je to učinila Banovina Hrvatska. Samo tako biopolitika moderne nacionalne države i političke zajednice mogla se održati i načiniti adekvatno funkcionalnom, i to tako što kruti imaginariji i slijepe metaforiziraju-

---

78 Tuđman je ove ideje naročito eksplicirao u svom novogodišnjem govoru uoči 1992. godine. Vidi Igor Lasić, “Šta ste radili za vrijeme rata”, *Dani*, 23. februar 2001. Vidi također *Vjesnik*, 13. maj 2003 (<http://www.hsp1861.hr/vijesti4/030503dp.htm>), oko detalja Tuđmanovog razgovora sa Warrenom Zimmermanom, američkim ambasadorom u Jugoslaviji od 1989. do 1992, u kojem je elaborirao ove stavove.

79 Ovo stajalište iznio je glasnogovornik hrvatskog nacionalističkog režima, književnik Ivan Aralica, u tekstu “Hrvati na Alijinu lijepku”, 6. februar 1994, <http://www.hercegbosna.org/ostalo/ljepak.html>, kao i u tekstu “Mala zelena Jugoslavija” u *Slobodnoj Dalmaciji*, 1. februara 1994. godine.

će strategije prvo stvore ‘stvarnost’ na liniji moguće–nemoguće i zamislivo–nezamislivo, a onda je eventualno i otjelove, inicirajući radikalno nove činjenice političkog prostora i života.

Strategije metaforizacije koje su se s početka rata opirale cijepanju Bosne, a koje su koristile dominantne bošnjačke elite, mogu se analizirati kroz upotrebu metafore Bosne kao ‘mosta između Istoka i Zapada’, što je odlikovalo diskurs Alije Izetbegovića.⁸⁰ Ova izuzetno dihotomna metafora podrazumijeva postojanje dva antagonistična pola, ‘Istoka’ i ‘Zapada’, čiji međusobni jaz nekako transcendiraju most, čime se pripisuje superiorna pozicija Bosni (i njenom jedinstvenom narodu, bosanskim Muslimanima/Bošnjacima), koja nadržava dva suprotna principa uzimajući najbolje i od jednog i od drugog: zapadnog ‘hladnog’ materijalizma, individualizma, kapitalizma, racionalizma, scijentizma i faktualizma, te istočnog ‘toplog’ spiritualizma, kolektivizma, mističizma, tradicionalizma i religioznosti.⁸¹ Takvo insistiranje na singularnosti, jedinstvenosti i superiornosti partikularnog identita/naroda/zemlje perpetuiralo je iste mitove i političke zamke kao i svaki drugi diskurs nacionalne države u regionu. Međutim, u prvoj polovini '90-tih toj metaforizaciji ostavljeno je dovoljno višesmislenosti da privuče one koji su još uvijek bili nesigurni ili nevoljni spram novih etničkih identifikacija i koji su preferirali afilijaciju spram ne-etničke ideje bosanstva, zasnovane na pripadnosti kulturi i zemlji. Njih se moralo uhvatiti u zamku etnicizacije.

Primjer ovoga je poema Nedžada Ibrišimovića “Bosna, to je jedna dobra zemlja”, koja se redovno koristila na političkim skupovima u organizaciji Stranke demokratske akcije kao glavne političke partije bosanskih Muslimana tokom '90-tih, te na skupovima njenih pristaša u vidu raznih vjerskih i građanskih organizacija.⁸² U ovoj pjesmi Bosna se predstavlja kao zastrta dragocjenim ćilimom. Oni koji prelaze njene granice preko voda Drine, Save i Une, odnosno ukoračuju izvana (iz Srbije i Hrvatske), moraju prvo skinuti cipele i oprati stopala u riječnim vodama

91

---

⁸⁰ Alija Izetbegović, *Islam između Istoka i Zapada* (Sarajevo: B. Izetbegović, 1988); Mirza Maglajlić, ur., *Izetbegović: Govori, pisma, intervjui* (Sarajevo: TDK Šahinpašić, 1996).

⁸¹ Vidi njegov govor na <http://www.bosnjacki-front.com/index.php?docid=63634532>, gdje kaže “mi smo nekako i istok i zapad; zato što smo muslimani – razumijemo dileme islamskog svijeta, zato što smo evropski narod – razumijemo dileme Zapada”.

⁸² Vidi ‘Bosna, to je jedna dobra zemlja’ u antologiji poezije *Atentat na Sarajevo* (Sarajevo: Hiram, 1993).

prije nego stanu na ćilim. To sugerira mogućnost spiranja nacionalističkih ideja izvana prije nego se uđe u Bosnu, kojoj se mora pristupiti sa (vjerski obojenim) pijetetom, metafizičkim poštivanjem. Međutim, takva kritički nereflektirana poema sa svojim snažnim afektivnim registrima koji ugošćuju opasnu ideju unikatnosti i etičko-političke supremacije Bošnjaka, samo je još jedan vid metaforičkih mistifikacija i ideologizacija na presjecištu polja politike i kulture.

92 Od puste neplodne zemlje koja se mora uzorati i obrađivati kako bi se oplodila i oživotvorila u ranom Izetbegovićevom diskursu stižemo do njegove upotrebe historijskih analogija između rata '90-tih i Drugog svjetskog rata u kojima se secesionistički orijentirani Srbi i Hrvati evociraju kao četnici i ustaše, odnosno okupatori, a bosanski Muslimani implicitno predstavljaju kao 'partizani' i oslobođitelji.⁸³ Suočeni sa razornim posljedicama rata na teritorijalni i društveni integritet Bosne i Hercegovine, takozvani 'integracionisti' iz redova SDA reagirali su na činjeničnu situaciju koristeći metafore Bosne kao tijela. Na primjer, u Izetbegovićevom imaginariju, Bosna se smatra žrtvom saobraćajne nezgode koju je preživjela ponešto osakaćena, ali još uvijek zadržavajući vitalne funkcije. Prema riječima Harisa Silajdžića, tadašnjeg premijera Republike Bosne i Hercegovine, 'kičma Bosne je sačuvana', čime se referiralo na činjenicu da su se teritorije pod kontrolom Armije BiH (koja je kroz niz strategija sda-izirana i pobošnjačena u periodu 1992–1995, čime je uspostavljena ekvivalencija Armija BiH = bosanski Muslimani/Bošnjaci) prostirale u vidu svojevrsne kartografske vertikale, koliko-toliko neisprekidane, gdje su pojedini kantoni zadržali samu 'suštinu Bosne'.⁸⁴ Izetbegović je, s druge strane, insistirao u raznim javnim izjavama kako rat nije razbio BiH jer nije uništio Bošnjake koji su kičma i ključ Bosne, dok je SDA ta kičma unutar polja oficijelne politike u BiH.⁸⁵

Što se tiče diskursa Srba i bosanskih Srba glede metaforizacija Bosne, u ovom smislu konkretne metafore su bile iznenađujuće odsutne iz diskursa Slobodana Miloševića – međutim, njegovi govori pružali su moćni poopćeni i ponešto apstraktni referentni okvir koji je duboko dijelo polje društvenog i političkog na Nas

---

83 Ivo Žanić, "Hajduci, kmetovi, askeri i vitezovi (Simbolični identiteti JNA i postjugoslavenskih vojski)", *Polemos: Journal of Interdisciplinary Research on War and Peace* 1, no. 1 (1998).

84 Vidi <http://www.aimpress.org/dyn/pubs/archive/data/199406/40604-002-pubs-sar.htm>

85 Vidi <http://www.povratak.com/aktuelno/33.htm>,
http://www.povratak.com/aktuelno/alija_intervju.html i
http://www.slobodna-bosna.ba/tekstovi_pdf/307.pdf

i Njih, Prijatelje i Neprijatelje.⁸⁶ On je uglavnom ostavio ovaj okvir kao praznu strukturu koja se mogla puniti i imaginativno razrađivati kroz specifične metaforizirajuće predstave na drugim nivoima političkog diskursa. Recimo, Radovan Karadžić kao vođa bosanskih Srba u ratnom periodu, koristio je diskurs spram Bosne i Hercegovine koji se izrazito temeljio na predstavama i imaginarijima iz srpske historije, utemeljenima na narodnoj tradiciji i epskoj poeziji, od kosovskog mita na ovamo.⁸⁷ Njegov skup metaforičkih parafernacija predstavljao je Srbe kao ratnike iz starina, hajduke koji se opiru tlačenjima stranog okupatora, Otomanskog carstva i Turaka čiji su nasljednici i otjelovljenja bili bosanski Muslimani. Multietnička realnost Bosne prije i, dijelomično, tokom rata, poreknuta je, recimo, slijedećom Karadžićevom metaforom: Bosna kao nemoguća kombinacija ulja i vode (različitih etnija) koji se mogu samo privremeno pomiješati na donekle kompleksan način, dakle kroz ‘usitnjene molekule’, i to samo dok ih neko energično miješa (konkretno, prethodeća suverena moć i politika elita unutar SFRJ i RBiH). Bez tog ‘nasilnog’ miksera, Majka Priroda vraća društveno-historijsko na potpuno razdvojena jezerca ulja i vode u istoj zdjeli. Prakse etničkog čišćenja reprezentirane su kao nešto što je slijedilo iz te nemogućnosti spoja, a ne kao nešto što je tu nemogućnost proizvelo, te je time etničko čišćenje postavljeno kao normalan i prirodan (a ne nasilno normaliziran i naturaliziran) proces odvajanja onoga što je ‘uostalom’ navodno već bilo odvojeno i zasebno. 93

Metaforičko kodiranje Bosne kao zemlje prokletstva u pogledu na pitanje identiteta, odnosno uklete (ne)mogućnosti modernog identiteta/zajednice utemeljene na dihotomiji Mi-Oni, prisutno je u najprestižnijim bosansko-hercegovačkim i jugoslovenskim književnim dijelima koja su temeljno oblikovala simboličke univerzume na ovim prostorima – prvenstveno u djelima Meše Selimovića i Ive Andrića. Njihov utjecaj na konstituiranje dominantnih instituiranih imaginarija kroz koje se politički sačinjavala i raščinjavala Bosna obrće se oko nekoliko ključnih imaginativnih i evokativnih predstava. U Andrićevoj priči “Pismo iz 1920-te”⁸⁸ narator (autor pisma) vidi Bosnu kao mjesto bogato duboko sedimentiranom rudom zla koja se ne vidi na površini ali koja moćno naseljava i određuje tlo, čime mržnja postaje sveprisutna i urođena determinanta bosanskog tla/zemlje/mentaliteta.

---

86 Vidi “Slobodan Milošević i lukavstvo diskursa” u Žanić, “Ubitačna Epika”.

87 On nije bio jedini – Jovan Rašković, Novak Kilibarda, Rajko Petrov Nogo, Božidar Vučurević, te drugi političari i ideolozi srpskih etnonacionalnih projekata koristili su iste strategije. Vidi “Političari, ideolozi i junačka epika” u Ibid.

88 Vidi http://www.ivoandric.org.yu/html/body_andric_s_treasury_ii.html

Iako je ovo viđenje stranca kojem Andrić daje glas sebi svojstvenom suptilnošću, metaforiziranje Bosne kao zemlje mržnje aktivno su koristile srpske i hrvatske nacionalističke elite koje su imale za cilj raspad BiH, dok su bošnjačke etno-nacionalne elite Bosnu vidjele prokletom samo onda kada Bošnjacima nije bila data uloga staratelja i čuvara 'dragocjene suštine'. Sve ove snage dijele tendenciju poricanja ili potiskivanja oksimoroničnog karaktera svake političke zajednice, uključujući i BiH, kao istovremenog usuda i blagoslova.

S druge strane, direktni sukobi i reakcije na Selimovićeve metaforizacije Bosne kao simultanog nekusa društveno-historijskih usuda i blagoslova doveli su do višestrukih (de/re)politizirajućih ishoda. Čimbenici sa raznih strana i stajališta aktivno su se uključili, distorzirali, reformulirali i reducirali Selimovićeva viđenja i diskurs, mada je bilo komplicirano upregnuti njegovo priznavanje ambivalentnosti i oksimoronične povijesne sudbine b-h političke zajednice u svrhu fantazmatskih političkih realnosti koje su bile potrebne za suverene identitarne sheme.⁸⁹

94

A mi nismo ničiji, uvijek smo na nekoj međi, uvijek nečiji miraz. Zar je onda čudo što smo siromašni? Stoljećima mi se tražimo i prepoznajemo, uskoro nećemo znati ni ko smo, zaboravljamo već da nešto i hoćemo, drugi nam čine čast da idemo pod njihovom zastavom jer svoje nemamo, mame nas kad smo potrebni a odbacuju kad odslužimo, najtužniji vilajet na svijetu, najnesrećniji ljudi na svijetu, gubimo svoje lice a tuđe ne možemo da primimo, otkinuti a neprihvaćeni, strani svakome, i onima čiji smo rod, i onima koji nas u rod ne primaju. Živimo na razmeđu svijetova, na granici naroda, svakome na udaru, uvijek krivi nekome. Na nama se lome talasi istorije, kao na grebe-

---

89 Ove debate bile su predmet konferencije o Andriću u organizaciji bošnjačkog kulturnog društva Preporod u Tuzli 1999. godine. Vidi Uzeir Bavčić, ur., *Andrić i Bošnjaci. Žbornika radova, bibliografija* (Tuzla: BZK Preporod, Općinsko društvo, 2000). Vidi također, Matija Divković, "Kako upokojiti nobelovca", *NIN*, 18. novembar 1999. Ova ideologizacija i Selimovića i Andrića u kontekstu rata bila je široko raspostranjena u javnoj sferi. Vidi Emir Imamović, "Mrakovi pored puta. Ivo Andrić: Osude i odbrana", *Dani*, 28. septembar 2001. Radio-Most, *Did Andrić Hate Bosniacs? A Debate between Mile Stojić and Hadžem Hajdarević*, 19. septembar 1999, dostupno na <http://www.danas.org/programi/most/1999/09/1999091907494I.asp> Selimovićevi pogledi spram pitanja identiteta u Bosni redovno su anatomizirani u časopisu *Žrnjad Bosne* koji je objavljivan tokom rata. Više o uredničkoj politici ovog časopisa vidi u Emir Imamović, "Instrukcije za genocid", *Dani*, 29. septembar 2000.

nu. Sila nam je dosadila, i od nevolje smo stvorili vrlinu: postali smo plemeni iz prkosa.⁹⁰

Zato što su Bosanci/Bosna rukavac koji se razmimoilazi sa glavnim riječnim tokom, jer ga je bujica “od majke razdvojila”, bez toka i ušća, premali da bi bili zasebni (jezero), a preveliki da bi ih okolina apsorbirala (“zemlja upila”),⁹¹ Bosna je, prema Selimoviću, “nemoguća zajednica” koja ipak bolno postoji, mada kroz svoj nedefinirani identitet ne pripada ni ovdje ni ondje, jer je otjelovljeno otpadništvo u svijetu modernih nacija. Etnonacionalni imaginarij interpretira to kao prokletstvo koje se mora ukinuti (kroz rastakanje i upijanje rukavca), te time efektivno upotrebljava imaginativnu snagu Selimovićeve metafore kako bi se mobilizirala politička akcija za nacionalističke ciljeve. Međutim, ambivalencija i neizvjesnost pojavljuju se kroz cijeli Selimovićev opus i njegove izraze ambivalentnog odnosa ljubavi i mržnje prema Bosni s obzirom na njene povijesne identitarne usude.⁹²

Političke redukcije i tehnologizacije kompleksnosti društveno-historijskog poretka u BiH rukuju metaforama na način koji uvijek pokušava reducirati kompleksnost, ambivalentnost, višesmislenost i/ili oksimoronizam, čemu svjedoče ideologiziranja i Andrićevog i Selimovićevog rada, kao i mnogih drugih književnih poimanja i konstruiranja Bosne.⁹³ Takve tendencije vidimo i u političkim diskursima zvaničnika – od Tuđmanove evokacije historijskog imaginarija koji predodređuje slijed događaja (Bosna kao prokletstvo koje se mora dokinuti), preko Izetbegovićeve metafore inherentne superiornosti Bosne (Bosna kao vrhunski blagoslov čiji su odabrani sprovodnici Bošnjaci), do Karadžićevog mitološkog imaginarija elemenata koji ne mogu biti ostavljeni onakvim kakvi jesu, neprirodno polivalentni i višesmisleni (Bosna kao nekongruentnost i nemogućnost – dakle, još jednom, prokletstvo koje se mora riješiti). (De)politizacije metafore Bosne kao raskršća naročito snažno oprimjeruju takve tendencije prema isključivom zatvaranju značenja i označavanja i nekritičkoj upotrebi metafore koja petrificira suverene identitarne fantazije i s njima vezane imaginarije.

95

---

90 Meša Selimović, *Derviš i smrt* (Sarajevo: Svjetlost, 1966), 282–83.

91 Vidi knjigu 16 u Selimović, *Derviš i smrt*.

92 Selimovićev intervju za *NIN*, 5. februar 1967, str. 8, citiran u Wachtel, *Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*, 278–79.

93 O književnim konstitucijama bosanske liminalnosti, vidi Buturović, *Stone Speaker. Medieval Tombs, Landscape, and Bosnian Identity in the Poetry of Mak Dizdar*, 36–49.

Bosna kao metafora 'raskršća': moment zatvaranja

Trop liminalnosti i metafore koje iz njega proističu imaju nesumnjivi primat u simboličkim konstitucijama i metaforizacijama Bosne kroz kulturu, historiju i politiku.⁹⁴ U ovom smislu je metafora raskršća privilegirana metafora diskurzivnog prostora u BiH, te njenih simboličkih/materijalnih realnosti.⁹⁵ Upotreba metaforične paradigme Bosne kao raskrsnice uočljiva je u raznim političkim diskursima, ali se različito izražava i razrađuje. Ovo izmještanje 'realnog'/'političkog' unutar mape uma i mape prostora u dizajnu raskršća uglavnom implicitno prožima sve političke diskurse koji se bave odlučivanjem, odnosno odabirima puteva koji su bolji/ispravniji od drugih. Na primjer, biranje između (političkih) puteva ka Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Evropi itd. Takva konstelacija navodno slobodnih izbora prožima cijelu političku scenu. Ova vidljiva politizacija raskrsnice kao nekusa nametnutih i hijerarhiziranih puteva implicira negativno značenje metafore raskršća same po sebi. K tome, specifične kulturne matrice također porađaju negativne konotacije te metafore koje proizvode zatvaranje značenja i depolitizirajuće efekte.

96 Dosad zabilježene redukcionističke interpretacije bosansko-hercegovačkog karaktera raskriženosti i raskrižanja pozamašne su. Samuel Huntington i Henry Kissinger zalagali su se za slijedeće ideje, koje su samo pojačale logiku etno-bunkerizacije kao jedinog 'sigurnosnog rješenja' balkanskog 'bureta baruta': da se BiH nalazi na pukotini između civilizacija (što je stav koji su koristili Franjo Tuđman, HDZ, kao i režimski mediji u Hrvatskoj '90-tih), odnosno da BiH nije opstojiva jer historijski nikada nije bila nezavisna država nego tek kolonija različitih carstava (ovaj argument koristio je Slobodan Milošević za svoje projekte spram Bosne). Korijeni takve logike i prpratne retorike kompleksni su i neodvojivi od projekata građenja nacionalnih država od 19. stoljeća naovamo, naročito u Srbiji. Njihov preporod bio je najdrastičnije izražen na srbijanskoj intelektualnoj sceni '80-tih, koja je pružila konkretne ekskluzionističke i nasilno reducirane reprezentacije ove logike kroz književne i kulturne sadržaje koji su imaginativno ispunili neslavni nacrt srpskog nacionalističkog projekta – Memorandum SANU-a iz 1986. godine. Na različite se načine implicitno ili eksplicitno konstituirala 'realnost etničkog raskrižja' i postavljala kao urgentni politički zadatak. Ovo je dovelo do simboličke prevlasti takvih reprezentacija 'miješanih' identiteta i zajednica kao raskršća koja impliciraju opasnosti i usude koji se mogu razriješiti jedino drastičnim, dubo-

---

94 Ibid., 36.

95 Nirman Moranjak-Bamburać, "Povlaštena raskrsnica (Metafora raskrsnice i jezik prostora i njegovi efekti)", *Forum Bosnae* 5 (1999).

kim rezovima političkih intervencija. Dominantni diskursi u Hrvatskoj pratili su sličnu putanju, dok su u BiH slične tendencije u javnoj sferi ojačale upravo u momentu kada je etnička podjela izgledala neizbježna, ali joj je bilo potrebno dati popularni legitimitet, tokom 1993. i 1994. godine (upravo tada počinju žestoke rasprave oko političkih značenja i implikacija Selimovićevog i Andrićevog djela u kontekstu izazova tadašnjice po identitete i zajednice u BiH).⁹⁶

U svim se ovim imaginarijima povezanim sa projektima suvereniteta, trop raskršća smatra za mjesto opasnosti, koje je neprirodno u svojoj višestrukosti puteva i izbora, pa zahtijeva radikalnan rez. U folklornoj se matrici trop raskrsnice poima kao mjesto na kojem se dešavaju zasjede, lukavštine, prevare i otimačine – svi su ovi termini vrlo lako izmjestivi u politički vokabular nestabilnih zajednica. Tako se raskršće tvori kao vještački društveni konstrukt koji samo perpetuira nestabilnost, nesigurnost i neizvjesnost, pa se stoga s njime mora radikalno obračunati. Metafora raskršća naročito je pogodna za konstituciju ekvivalentnih ili parataktičkih političkih prostora i odnosa gdje je svijet čvrsto podijeljen na dvoje, kao što se to dešava ne samo u projektima revolucionarnog milenarizma ili u folklornoj tradicionalnoj kulturnoj matrici, nego i u mnogim kulturnim obrascima moderniteta uopće. S druge strane identitet/zajednica koja se konstituira kao raskršće/raskrižanje puteva poriče središnju logiku modernih političkih zajednica i/ili nacionalnih država kao projekata nacionaliteta – logiku homogenizacije. Kako bismo imali stabilnu zajednicu i njenu političku organizaciju, moramo napustiti raskršće, odričući ga se ili poričući ga, te birajući umjesto toga jednu putanju i opciju. Ovo je naročito nasilno stajalište na etnonacionalnom fonu, gdje je metafora raskršća umrtvljena, ideologizirana i (de)politizirana kako bi se nametnulo njeno reducirano i petrificirano značenje, te okamenio instituirani državotvorni i suvereni imaginarij koji je antagonističan spram raskrsnica i raskrižanja.

Suprotno tome, kritični pogled na metaforu raskrsnice daje drugu sliku, uviđajući njenu potenciju kada su u pitanju emancipativni akti i odzvanjanja sa subjektivitetima i čimbenicima u BiH i šire. Kada se ova metafora repolitizira, problematizira, učini vidljivijom u političkom smislu, proširi i situira unutar frakture suverene biopolitike i geopolitike koju i sama konotira, onda se mogu nazrijeti putevi izvan i mimo ideoloških konstitucija političkog prostora i konvencionalne logike metafore, koji ishode fantazmatskom politikom. Akutni osjećaj kulturalne (u biti političke) liminalnosti, trajuća drama vanrednosti, izuzeća i međubivanja, te iskustvo politike raskršća kao sudbine i prkos prema njoj tokom moder-

---

96 Imamović, “Instrukcije za genocid”.

nog doba,⁹⁷ u samom su središtu mnogih oblika življenja u BiH, njihovih raznih habitusa, i raznih subjektiviteta i agenasa. Zato metafora raskrsnice i ima povlašten status, jer odzvanja sa ljudskim/kulturnim/političkim iskustvom na višestrukim nivoima. Ovo je tema koju obrađujem drugdje, fokusirajući se više na simboličke i kulturne kapitale koji prominentno figuriraju u emancipativnim razviđanjima prostorno-vremenskih inskripcija u Bosni, te na pitanje političkog subjekta na raskršću.

Zaključne primjedbe: metafore, liminalnost i oksimoronična politička zajednica

98 Vidjeli smo kako specifična kulturna matrica i s njom povezane prakse i strategije metaforiziranja historijski potcrtavaju simbolička zatvaranja značenja i proizvodnju političkih imaginarija koji su čvrsto uvezani u projekte suvereniteta, identiteta i teritorije u BiH i njenoj okolini. Ovaj se proces prostire kroz polje institucionalnih i zvaničnih političkih diskursa i praksi i polje kulturne/književne/obrazovne produkcije u Bosni, skupa sa njihovim simboličkim, kulturnim i društvenim kapitalima. Međutim, uprkos momentima zatvaranja, metafore i imaginariji, odnosno imaginacija, kreativnost i figuracija, također mogu biti i emancipativni u uvjetima simboličke neodređenosti. Ne samo da mogu biti emancipativni, nego su i neophodni za tvorenje i transformaciju političke prakse. Paradoks i izazov je u tome što se radikalni potencijal imaginativnog subverziranja i političkog nadilaženja totalizirajućeg projekta nalazi često u istim metaforama, simboličkim kapitalima i kulturnim matricama koje inače služe potpuno oprečnim političkim projektima. To je svakako slučaj i sa metaforom raskrsnice. Ovo svjedoči teškoj i kompliciranoj pozicioniranosti otvaranja spram zatvaranja kada su u pitanju imanentne mogućnosti metafore. Takva otvaranja koja počinju od alternativnog shvatanja metafore i specifičnog radikalnog i kritičkog čitanja metafore raskršća, tema su mojih drugih radova.

Ukoliko se usredsredimo isključivo na političku opsadu u kojoj su situirane i centrifugalne i centripetalne politike kulture u Bosni, proizlazi da je Bosna plodno tlo za metafore liminalnosti, njihovu depolitizaciju i tehnologizaciju kako u svrhe etnonacionalnih, tako i liberalnih/multikulturalnih narativa u službi suvere-

---

97 Midhat Begić, *Raskršća*, 6 vol. (Sarajevo: Svjetlost, 1976). Buturović, *Stone Speaker. Medieval Tombs, Landscape, and Bosnian Identity in the Poetry of Mak Dizdar*; Moranjak-Bamburać, "Povlaštena raskrsnica (Metafora raskrsnice i jezik prostora i njegovi efekti)"; Nedžad Ibrahimović, *Čitalac na raskršću: Uvod u Midhata Begića* (Tešanj, Bosnia: Centar za kulturu i obrazovanje, 2001). Enver Kazaz, "Begićev paradoks", *Novi Izraz* 3, br. 12 (2001).

ne biopolitike. Zatvaranje, isključivanje i nasilje koje proizvode imaginariji i odnosne metaforizacije Bosne povezani su s činjenicom da je Bosna primjer *par excellence* oksimoronične političke zajednice. Trop oksimorona u književnosti podrazumijeva združivanje riječi koje, na prvi pogled, izgledaju međusobno kontradiktorne ili nekongruentne, ali čije iznenađujuće istovremeno suprotstavljanje i prirastanje izražava određenu istinu ili ima dramatski učinak. Oksimoron je kompaktni paradoks koji pokazuje kompleksnost situacije gdje su dvije naoko suprotne stvari istovremeno istinite, ili doslovno ili imaginativno. Institucionalizirana politička praksa ne tolerira oksimoronizam i nastoji da ga sakrije, maskira, zataji, potisne ili suzbije s ciljem da jasno sreže i odredi društvena zdanja i simboličke poretke kao što su identitet i zajednica.

Međutim, taj proces nikada nije dovršen, te upravo iz tog razloga svaka politička zajednica ostaje u svojoj srži oksimoronična, jer distinkcije između isključivanja i uključivanja koje stalno mora iznova postavljati i resetirati nikada nisu bez oksimoroničnog efekta. Iskustvo političke zajednice, i od strane dijelova koji su uključeni u nju i od strane njenih isključenih ostataka, uvijek-već je oksimoronično i nikada nam potpuno ne odgovora, kao i svako “izvanzemaljsko prebivalište”.⁹⁸ U konačnici, svi smo mi stranci-stanovnici, ‘izvanzemaljski rezidenti’ ma koje političke zajednice – naše članstvo ili ne-članstvo u njoj uvijek-već sadrži oksimoronični efekat bivanja i unutar i izvan te zajednice. Ta oksimoronična dinamika inkluzija-eskluzija krije jaz koji ispunjava i zauzima subjekat političke zajednice, te je upravo stoga oksimoronizam forma disjunkcije ili dislokacije iz koje i proističe subjekat (a samim tim i politički agens).⁹⁹ Proces raščišćavanja ili utaje oksimoronizama političkog pripada području društvenih odnosa moći, dominacije i otpora. Kulturni i politički imaginariji i matrice, kao i metaforizirajuće strategije pojašnjene ranije, intenzivno su uključeni u proces razjašnjavanja i srezivanja oksimoronizama, ugušivanja liminalnosti, te upisivanja rubova i granica u smislu političkog identiteta i zajednice.

Subjektivno iskustvo istovremene uključenosti/isključenosti spram političke zajednice često je zanjekano, jer politika identiteta teško da može tolerirati

99

---

98 Ovdje se poigravam sa terminom ‘alien residents’ iz djela Aleksandra Hermona, *The Question of Bruno* (London: Picador, 2000), 207.

99 Vidi Jenny Edkins, *Poststructuralism and International Relations. Bringing the Political Back In, Critical Perspectives on World Politics* (London: Lynne Rienner Publishers, 1999); Stavrakakis, *Lacan and the Political*. Ernesto Laclau, *Emancipations* (London: Verso, 1996); Ernesto Laclau, ur., *The Making of Political Identities* (London: Verso, 1994).

takve latentno implozivne naprsline i dvojbe. Metafore u službi instituiranog imaginarija služe kako bi se ovo nijekanje cementiralo. S druge strane, iskustvo samo-refleksivnog oksimoronizma je i prilično dramatično po svojoj prirodi, a i potencijalno produktivno u pravcu emancipativnih otvaranja. Na primjer, u bosansko-hercegovačkom kontekstu metafora raskršća može biti i zatvorena/umrtvljena, a i otvorena/kritična, te tako može i da maskira oksimoronizam političke zajednice i subjekta, kao i da proizvodi emancipativna otvaranja kroz kontinuirano reflektiranje upravo te oksimoroničnosti, odnosno krajnje nemogućnosti identiteta, a istovremene neprestane potrebe za identifikacijom.¹⁰⁰ Potencijalnost da se bude ili ne bude drugačijim, izvan ontološke matrice, jeste permanentni i nesvodivi talog stanja oksimoroničnosti, kolektivnog i individualnog.

Taj uvid može nas dovesti do nekih vrijednih preispitivanja koja otkrivaju šta to ostaje skriveno, odnosno potopljeno pod teretom 'vidljive' politike, koja poriče oksimoronični karakter političke zajednice i rezultira krutom i isključivom politikom identiteta/teritorije/suvereniteta, njenim instituiranim imaginarijima, ideologiziranim metaforama i metaforizacijama. Razne borbe za primat nad (re)konstitucijom političke zajednice u Bosni i Hercegovini koje se vode između različitih etno-centrizama, partikularističkih nacionalizama i multikulturalizama proizvode vidljivu konvencionalnu i ideološku političku stvarnost i prostor. Autentično političko otkriva se u njihovom naporu da suzbiju alternativna preizljevanja identiteta/zajednice izvan fantazije/logike nacionalne države. Kroz određene kulturne kapitale, imaginarije i metaforiku, potiranje i ušutkivanje oksimoronizma, koje ga čini politički irelevantnim, jeste glavna strategija državnog projekta koji isključuje i onemogućava potencijalnost autentičnih emancipativnih gesti. Umjesto toga, mora se insistirati na načinima kroz koje iskustvo oksimoronizma ili iskustvo biopolitičkih fraktura otvara prostor za nadilaženja suvereno-identitarnog projekta. Dalja analiza ekonomije simboličkih praksi s obzirom na povlaštenu metaforu Bosne kao raskršća otkriva kako postoje kulturne matrice i političke geste koje razotkrivaju i reafirmiraju oksimoronizam, umjesto da ga nasilno suzbijaju, čime se on postavlja kao sama mogućnost emancipativne politike.

Međutim, zašto je metafora tako važna kada su u pitanju emancipativna nadilaženja suverenih biopolitičkih režima i kako jedna te ista metafora Bosne može biti – politički gledano – i sredstvo rigidnog identitarizma i sredstvo emanci-

---

100 Ta nemogućnost identiteta i središnjost identifikacije jeste, u Lacanovoj političkoj teoriji, krajnje političko pitanje. Vidi Stavrakakis, *Lacan and the Political*, 13–39.

pacije? Metafore atestiraju i ljudski kapacitet i praxis imaginiranja i kreiranja u utemeljenom i/ili radikalnom značenju, a izvode se i odigravaju u ekonomiji simboličkih praksi koja karakterizira mnoga polja društvenog, odnosno suparničke imaginarije unutar tog polja. Veza između metafore, ljudske kreativnosti i sposobnosti imaginacije afirmira Coleridgeovo shvatanje metafore kao “moći koja omogućava imaginaciji da pređe u *akciju*”.¹⁰¹ Ricoeur se još temeljnije poziva na ovu karakteristiku metafore kada kaže da upravo predstavljanje ljudi ‘kao djelajućih’ i svih stvari ‘kao da su u djelovanju’ jeste “*ontološka* funkcija metaforičkog diskursa, u kojoj se svaka uspavana potencijalnost postojanja pojavljuje *kao* procvjetavanje, a svaki latentni kapacitet za djelovanje *kao* već aktualiziran”.¹⁰² Što je najvažnije, metafore “aktivno potpomažu proizvodnju novih i neispitanih shvatanja i interpretacija”, pri čemu veći stupanj samo-refleksivnosti spram metafora razotkriva koliko toga naoko doslovnog i činjeničnog oko nas jeste zapravo metaforično.¹⁰³

Bez obzira na svoje radikalne političke potencijale, metafore se umrtvljuju i umiru. Ovo ne znači da prestaju bivati ili da se brišu – jednostavno takva ‘mrtva metafora’ (da i nju malo antropomorfiziramo) postoji *an sich* ali ne i *für sich*. Jezik je pun takvih umrtvljenih metafora. Ovo se naročito odnosi na političko polje gdje se metafore i metaforizacije rijetko koriste na kritički i refleksivan način, i gdje one pukom inercijom, navikom ili reiteracijom postaju toliko dio svakodnevnog vokabulara da se potpuno prestaju prepoznavati njeni metaforički korijeni i potencijali. Pozicija mrtve metafore u ‘velikoj shemi metaforizacije’ veoma sličići poziciji instituiranog, uspostavljenog imaginarija u Castoriadisovoj misli.¹⁰⁴ Odnosno, kao što je ‘instituirano’ rezultat društvenog imaginarija koji je okamenjen, fiksiran u vremenu, zaboravivši ili prikrivajući svoja kreativna izvorišta (odnosno ‘instituirajuće’ kao magma signifikacija i prostor radikalnih imaginarija), tako i mrtva metafora jeste metafora koja se pretvorila u nešto doslovno, koja je također fiksirana u vremenu čime joj je poreknuta kreativna snaga i fluks koji je porodilo.

Zato je metaforika nezamjenjiva u proizvodnji alternativnih konceptualizacija i znanja, i u stvaranju novih veza između pojedinaca i grupa. Ukoliko je metafora “strateška predikacija temeljena na nedovršenoj zamjenici (ja, ti, mi,

---

101 Christopher Tilley, *Metaphor and Material Culture* (Oxford: Blackwell Press, 2000), 7.

102 Paul Ricoeur, *The Rule of Metaphor: Multi-Disciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language* (London: Routledge, 1978), 43.

103 Tilley, *Metaphor and Material Culture*, 8–9.

104 Cornelius Castoriadis, *The Imaginary Institution of Society* (Cambridge: Polity Press, 1987), 115–221.

oni...) koja čini mogućim kretanje i vodi do učinka”, onda se upravo kroz performativne akte metafore “revitaliziraju i osnažuju pojedinci, stvari vežu skupa, te se uspostavlja i preuspostavlja” osjećaj cjeline i identiteta kako sopstva i višestrukih subjektiviteta tako i kolektiva i društvenog uopće. Metafore su sredstva kojima se stvar a i razumijeva psihičko/socijalno, individualno/kolektivno iskustvo, one su artefakti koji prevazilaze dihotomiju tijelo–um, materijalno–simboličko.¹⁰⁵ Zato su metafore esencijalne za generativnu teoriju agensnosti koja insistira na sposobnosti metafore da djeluje na kreativne, nepredviđene i potencijalno politički emancipativne načine.

102 Probuditi politički umrtvljenu metaforu ili je jednostavno tematizirati i preispitati svakako je potencijalno emancipativna gesta. Sve metafore su arbitrarne, a prepoznati diskurs/praksu kao stvar metaforičnosti i metaforiziranja znači kreativno se poigrati sa ovom arbitrarnošću, vodeći njenu inherentnu krhkost ka imaginativnim i potencijalno emancipativnim preustrojavanjima. Mnoge su metafore kulturno relativne, povezane sa određenom subkulturom i određenim okvirom razumijevanja, te tu naročito mogu biti korištene kao “oruđa moći u smislu dominacije i kontrole”.¹⁰⁶ Ako metafore mogu ubijati,¹⁰⁷ onda tematiziranje i kritiziranje metafore u smislu njenih signifikacija u polju političkog može biti repolitizirajući čin *par excellence*, jer je paralelan preispitivanju instituiranog imaginarija uspostavljenog društvenog zdanja, kao i reafirmiranju potencijalnosti ‘instituirajućeg’ – radikalnih imaginarija i zamišljanja.

Bosansko–hercegovačke političke dinamike '90–tih (a i dalje) pokazuju značaj metaforičkih značenja i znanja, te kako je za (re)produkciju i promjenu konvencionalne političke retorike i praksi ključna bogata sintaksa metafora i drugih upitnih modaliteta reprezentacije koji su otvoreni za upotrebu i zloupotrebu¹⁰⁸ sa svojom svojevrsnom misijom u ekspresivnoj kulturi i sistemima vrijednosti. Svaka stvarno postojeća zajednica jeste u biti stvar “jedinstva i tenzije instituirajućeg društva i instituiranog društva, historije koja je već načinjena i historije koja se tek čini”, stvar kroz koju se radikalni imaginarij “pojavljuje kao drugost i kao stalna ori-

---

105 Tilley, *Metaphor and Material Culture*, 10–11.

106 Ibid., 9.

107 George Lakoff, *Moral Politics: What Conservatives Know That Liberals Don't* (Chicago: University of Chicago Press, 1997); George Lakoff i Mark Johnson, *Metaphors We Live By* (Chicago: University of Chicago Press, 1981); George Lakoff i Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought* (Basic Books, 1999).

108 Tilley, *Metaphor and Material Culture*, 10.

jentacija drugosti”, pri čemu primarni kapacitet figuracije (a samim tim i kreacije i alteracije) s obzirom na alteritet i društvenost igra ključnu ulogu u dinamici signifikacija, reprezentacija, afekata, intencija i značenja.¹⁰⁹ Instituirano u BiH jeste društvo petrificirano i fiksirano dominantnim etnonacionalnim i liberalno-multikulturalnim imaginarijima koji su još u Dejtonu postavljeni u neugodnu kohabitaciju, društvo koje sebe ne dovodi u pitanje na autentičan način, jer ne popušta svoju iluzornu atemporalnost i ahistoričnost. Istinska politika podrazumijeva refleksivan odnos spram istrajnog protoka ‘instituirajućeg’, permanentno dovodeći u pitanje i historizirajući simbolički imaginarij ‘instituiranog’.¹¹⁰

Kreacija i kreativnost u svim sferama života igra glavnu ulogu u takvom trajnom projektu – jedino kroz radikalnu imaginaciju i radikalni instituirajući imaginarij može se probiti oklop konstitutivnih imaginarija,¹¹¹ te eventualno ići ka emancipativnoj viziji i djelovanju. Dakle, bez obzira na permanentan politički proces zamračivanja ovog toka radikalnog imaginarija, magme ispod okamenjene kore uspostavljenog društvenog imaginarija, kojim se prikriva ili reducira kapacitet ljudskog praxisa u smislu figuracije i alteracije, kreativnosti i reflektivnosti, odbrane društva od vlastitog instituirajućeg imaginarija, vlastite kreativnosti, uvijek su najslabije.¹¹² Politika u svom autentičnom značenju, kao *eidōs* koji preispituje vlastite zakone postojanja, jeste projekat autonomije, samo-alteracije i samo-institucije na pojedinačnom/društvenom nivou. Preispitivanje postojećih institucija i njihovo mijenjanje kroz deliberativnu kolektivnu akciju (odnosno, politika) ide ruku podruku sa dovodenjem u pitanje instituiranih reprezentacija i značenja, te njihovom promjenom kroz samorefleksivnu aktivnost misli (odnosno, sa filozofijom).¹¹³

Ukoliko smo zapitani oko emancipativne politike u pravcima koje sugeriira ovaj tekst, onda treba potraživati one kulturne i književne diskurse i agense u Bosni i Hercegovini, a i šire, koji oprimjeruju takav demokratsko-filozofski modalitet jačanja instituirajućeg radikalnog imaginarija i kreativnosti, a koji je apsolutno ključan za nadilaženje suverenih biopolitičkih i geopolitičkih utvrda. Ovo je tema mojih drugih radova koji se tiču potencijalnosti emancipativnih prelazaka na sučeljima određenih metaforizacija i poetskih predstava Bosne, te specifičnih simboličkih i kulturnih kapitala koji se vežu za trop liminalnosti i raskršća, kao i dru-

---

109 Castoriadis, *The Imaginary Institution of Society*, 108, 369.

110 Cornelius Castoriadis, “The Greek Polis and Creation of Democracy”, u Castoriadis, *Philosophy, Politics, Autonomy: Essays in Political Philosophy*, 105.

111 Ibid., 146.

112 Ibid., 153.

113 Cornelius Castoriadis, “The ‘End of Philosophy’” u Ibid., 38.

gačijih refiguracija Bosne. Emancipativna politika tiče se ljudskog praxisa, koji odbija zatvaranja instituiranog, te kroz svoje porive radikalnosti, kreativnosti, figuracije, refleksije i alteracije, uspostavlja drugačiji odnos između 'instituiranog' i 'instituirajućeg'. Kreativna, kritički reflektivna praksa metaforizacije na radikalno 'nove' načine može stvoriti puteve prema novim terenima politike i političkog gdje se otvaraju novi prostori djelovanja, i gdje se etablirane simboličke i ideološke konstelacije prevazilaze. Kao i uvijek, danas su nam potrebne takoreći generičke lekcije u figuriranju i refiguriranju imaginarija, simboličkih borbi i emancipativne politike izvan suverenih biopolitičkih i geopolitičkih uokvirenja 'stvarno postojećih' zajednica u Bosni i Hercegovini, njenom regionu i globalno.